

Универзитет у Београду
Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

Наташа М. Николић

Функција дактилологије у развоју језика код глувих и
наглувих ученика

Мастер рад

Београд, 2020. године

Ментор:

- **Др Надежда Димић**, редовни професор Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију

Чланови комисије:

- **Др Љубица Исаковић**, доцент Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, председник
- **Др Тамара Ковачевић**, доцент Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, члан

Датум одбране: _____

Резиме

Говор представља најважније средство комуникације и од његовог развоја зависи целокупан развој детета. Развој говора представља дуг и сложен процес, који има своје специфичне фазе развоја.

Фактори који директно утичу на развој говора и који представљају предуслов за његов правилан развој су бројни. Један од значајних фактора у развоју говора јесте слух, те његово оштећење повлачи са собом и низ проблема који се јављају код деце са слушним оштећењима. Важност у раду са децом са слушним оштећењима, огледа се у специфичном развоју говора, који ће им касније омогућити да стекну школске и друге вештине значајне за свакодневено животно функционисање. Важно је напоменути да поред тежине слушног оштећења, интелектуалних и других способности детета, као и приступ рада наставника- сурдолога, индивидуални приступ у раду са сваким дететом представља велику значајност у оспособљавању и учењу деце са оштећењем слуха. У циљу што бољег оспособљавања глуве и наглуве деце важно је истаћи и постојеће методе и средства која се користе у настави како би комуникација била олакшана.

Дактилологија или прстна азбука представља једно од основних средстава у комуникацији особа са оштећењима слуха. Основни задатак је да се олакша читање говора са уста и лица, као и да се побољша артикулација у развоју говора. Важно је напоменути да сваки језик има своју прстну азбуку.

Када је реч о српском знаковном језику, користи се дворучна азбука, док код неких других знаковних језика употребљава се и једноручни алфабет. Српски знаковни језик је веома богат и сложен језик, те захтева и велику посвећеност при учењу овог језика.

Предмет овог рада је функција дактилологије у развоју језика код глувих и наглувих ученика. Циљ рада је да се укаже на значај дактилологије као средства за развој говора код глуве и наглуве деце. У раду ће бити примењена дескриптивна метода заснована на пређашњој литератури која се бавила овом темом.

Кључне речи: глуви и наглуви ученици, дактилологија, знаковни језик, развој говора, оштећење слуха

Abstract

Speech is the most important means of communication and the overall development of a child depends on its development. Speech development is a long and complex process, which has its own specific stages of development.

Factors that directly affect speech development and that are a prerequisite for proper speech development are numerous. One of the important factors in the development of speech is hearing, and its damage entails a number of problems that occur in children with hearing impairments. The importance of working with children with hearing impairments is reflected in the specific development of speech, which will later enable them to acquire school and other skills important for everyday life functioning. It is important to note that in addition to the severity of hearing impairment, intellectual and other abilities of the child, as well as the approach of the deaf teacher, an individual approach to working with each child is of great importance in the training and learning of children with hearing impairments. In order to better train deaf and hard of hearing children, it is important to point out the existing methods and tools used in teaching in order to facilitate communication.

Typing or chest alphabet is one of the basic means of communication for people with hearing impairments. The basic task is to facilitate the reading of speech from the mouth and face, as well as to improve the articulation in the development of speech. It is important to note that each language has its own chest alphabet.

When it comes to Serbian sign language, the two-handed alphabet is used, while in some other sign languages the one-handed alphabet is also used. Serbian sign language is a very rich and complex language, and it requires great dedication in learning this language.

The subject of this paper is the function of dactylology in language development in deaf and hard of hearing students. The aim of this paper is to point out the importance of dactylology as a means for speech development in deaf and hard of hearing children. The paper will use a descriptive method based on previous literature that has dealt with this topic.

Keywords: deaf and hard of hearing students, typing, sign language, speech development, hearing impairment

САДРЖАЈ

УВОД.....	6
1. Историјски осврт.....	9
1.1. Употреба различитих дактилолошких азбука у различитим Европским земљама...11	
1.2. Употреба различитих дактилолошких азбука кроз историју у Југославији и Србији.....	19
1.3. Заслужне личности за развој прстне азбуке у Европи и Србији.....	29
2. Средства у развоју говора (мимика, дактилологија, гест, знаковни језик).....	34
2.1. Мимика.....	34
2.2. Дактилологија.....	36
2.3. Гест.....	38
2.4. Знаковни језик.....	40
3. Главне специфичности дактилологије.....	43
3.1. Недостаци употребе дактилологије.....	45
3.2. Специфичности сваке засебне дактилеме.....	47
3.3. Примена дактилологије у оквиру Закона о знаковном језику.....	56
4. Савремене методе које укључују дактилолошке азбуке.....	59
4.1. Орална метода.....	59
4.2. Комбиноване методе.....	60
4.3. Метода писања.....	63
4.4. Метода тоталне комуникације.....	63
4.5. Методе које се користе у свету.....	64
ЗАКЉУЧАК.....	66
Литература:.....	677

УВОД

Потреба за свакодневном комуникацијом и споразумевањем стара је колико и човек. Развојем људске цивилизације дошло је до развоја и усавршавања различитих средстава за комуникацију међу људима (Димић и Исаковић, 2018). Поједини аутори наводе да човек комуницира из више разлога и то ради успостављања контакта са другима, с циљем задовољења својих жеља, откривањем својих осећања и слично. Важно је напоменути да развој говора и језика представља дуготрајан процес и они се међусобно развијају и уче (Јовановић-Симић и Славнић, 2009).

Језик представља апстрактан систем знакова који поседује нека специфична својства и која се у људској заједници употребљавају за интерперсоналну комуникацију, док је говор сама комуникација односно конкретна реализација овог апстрактног система (Димић, 2002).

Развојем људске цивилизације развијала се и спообност комуницирања међу људима. Способност комуницирања представља примање и слање вербалних и невербалних знакова. У вербалним и невербалним знаковима користи се тело, простор и време (Ковачевић и Исаковић, 2019).

Комуникација представља доминантан вид споразумевања међу људима. За правилан развој говора, али и језика поред уредног развоја аудитивне перцепције, важну улогу имају и бројни фактори. Минимално оштећење слуха, знатно може успорити правилан развој говора. Проблеми у говору резултирају и потешкоће у когнитивном, емотивном, психолошком и социолошком развоју личности (Веселиновић, 2019).

Примарно средство комуникације је језик. Језик представља средство за успостављање односа са другима као и за постизање различитих циљева. Сваки језик има јасна правила и она одређују како ће се речи уређивати у реченици, та правила су позната под називом граматика. Сви хумани језици имају исте основне елементе. Усвајање језика почиње у раном детињству, када беба почиње да перципира говор одосно глас. Постоје јасне фазе развоја говора по којима се развијају говорно-језичке способности сваког детета. Слух има најзначајнију улогу у усвајању говора и језика, јер све започиње слушањем бебе (Јовановић-Симић и Славнић, 2009).

Када се осврнемо на чула која су доминантна у споразумевању, одашиљању и примању кодова, постоје разне врсте споразумевања, а то су најчешће: орално, визуелно, аудитивно, писано, олфакторно, тактилно, пантомимско, кинестетичко итд. Постоје и разне врсте средства за споразумевање, у које спадају говор, покрет, знак, цртеж, писмо итд. (Савић, 1984).

Говор као средство комуникације сматра се најсвеобухватнијом људском активношћу. С друге стране, комуникацијом преносимо неке поруке или дајемо одговоре. При комуникацији користи се глас, али је значајна и употреба гестикације, мимике лица и целог тела (Јовановић-Симић, Дурановић и Петровић-Лазич, 2017).

Уредна функција слуха је примарна за успостављање контакта са околином. Преко слуха добијамо 80% информација које су део нашег искуства и сазнања. Да би дошло до развоја говора, неопходна је очуваност аудитивне функције, јер слух увек претходи говору и у нераскидивој су вези (Ђоковић и Остојић-Зелковић, 2017).

Познавањем фаза развоја говора, може се на време указати на евентуална одступања и поремећаје говора, што ће условити ефикасно деловање, нарочито у раном дечијем развоју. Када се осврнемо на децу са слушним оштећењима развој говора представља кључни проблем у успостављању комуникације (Димић, 2004).

Последице по говор и комуникацију су веома присутне код глуве деце. Што је њихово слушно оштећење теже и што је раније настало, то су присутније и тешкоће у говору и комуникацији ових особа. Већина особа са тежим оштећењем слуха употребљава знаковни језик при свакодневној комуникацији. Међутим, глуви и наглуви ученици који иду у редовне школе са чујућом децом, врло ретко и знају и употребљавају знаковни језик у свакодневној комуникацији (Брадарић-Јончић & Мохр, 2010).

Димић и Ковачевић (2004) истичу да деца оштећеног слуха имају сиромашан вокабулар и ригидан стил изражавања и користе многе стереотипије у усменом и писаном изразу. Ученици нижег узраста употребљавају у просеку више знакова (гестова) него говорних речи. Са узрастом се разлика између ова два израза незнатно смањује. Код ученика који имају богатији знаковни језик уочавају се бољи резултати у писаном изразу, у односу на ученике који то немају.

Ковачевић, Исаковић и Димић (2010) сматрају да је развој знаковног језика праћен развојем усменог говора. Деца која имају развијенији знаковни језик, уједно имају и развијенији говор.

Глува деца имају проблем у учењу говорног и усменог језика, као и у учењу писаних репрезентација језика, с обзиром да њихово оштећење слуха, те не чују или чују мало оно што људи из њихове околине говоре. Код глуве деце јављају се и специфични проблеми у усвајању језика и говора. Познат је проблем са фукторима, који су директан производ сличних потешкоћа која се јављају код ове деце када је реч о опажању речи или њихових делова, које су често кратке, фонемски ненаглашене и те су као такве тешке и за читање. Такође, глува деца имају проблем и када је реч о усвајању заменица и њима повезаних система значења, као и односима и конструкцијама за трпне глаголе (Јовановић-Симић и Славнић, 2009).

На основу изнетих потешкоћа које се могу јавити код особа са оштећењем слуха, при самом развоју говора настале су и различите методе и средства која су се развијала кроз историју, с циљем унапређења комуникације и самог образовања слушно оштећених лица. Из свега тога произилази и сама тема овог рада. Циљ рада је представити основно функцију дактилологије као средства за комуникацију код особа са оштећењем слуха, која ће им омогућити и олакшати свакодневно функционисање.

На само спомињање комуникације глувих јављају се три асоцијације: гест, дактилни знак и писмо. Ови појмови су међусобно повезани, али се дијаметрално разликују па тако гест представља ручни знак за појам у целини, дактилема – имитација слова прстима једне или две руке, писање - споразумевање школских лица. Такође, важно је нагласити да гест користе све особе са оштећењем слуха, док дактилеме користе искључиво школоване особе (Савић, 2002).

Дактилологија или говор прстима је знаковни систем у коме свако слово алфаветског писма има свој посебан знак. Термин дактилологија је настао од грчке речи *дактилос* што значи прст и *логос* што значи слово, појам, учење, наука. Прстна азбука се користи свуда у свету, међутим свака земља има своју јединствену азбуку. Неке земље користе једноручну или дактилолошку, а неке дворучну или хиролошку. Главни задатак дактилологије је да олакша читање говора са уста и лица, такође и да побољша артикулацију и развој говора. Главне предности говора прстима јесу то што је веома примењив и пре свега прилагодљив. Говор прстима се може брзо научити и

може се користити за сигнализирање неограниченог броја речи. Посебно је погодан за сигнализирање властитог имена, јер у другим знаковним системима за имена не постоје посебни знаци. Дактилологија помаже глувој деци јер представља средство за брже савладавање комуникације и лакше учење говора у оралном и писаном облику (Ковачевић и Исаковић, 2019).

1. Историјски осврт

Један од најстаријих докумената где се спомињу глуви је Талмуд, где се у закону глувим особама ускраћује право на власништво. С друге стране, у Талмуду је постојао и закон који налаже да се заштите болесни и немоћни. У давној историји, глуве особе су сматране неспособнима за учење, што потврђује и Платонова теорија о урођеној интелигенцији. По овој теорији људима су од рођења дате савршене апстракције, идеје и језик у њиховим умовима, само је потребно одређено време да то и покажу. Према Платоновој теорији која казује да је говор спољашњи показатељ интелигенције, глуви нити могу размишљати нити могу имати своје идеје. Овакво мишљење је имао и Аристотел, сматрајући да глуве особе не могу бити и образоване особе јер не чују (Матељан и Корда, 2009).

Образовање глувих особа у свим државама зависи од опште културе, политичке и економске доминације. Систем школовања глувих такође зависи и од различитих педагошких и филозофских основа, схватања, а кроз историју примењиване су различите методе. Први трагови образовања глувих почело се са индивидуалним приступом и кућним учитељима. Сматрало се да немост и глувоћа нису повезани. Аристотел је сматрао да говора код глувих нема, јер они нису могли да чују говор средине (Обрадовић, 2005).

Трагови најстаријих прстних знакова датирају још из седмог века, од стране енглеског бискупа Бида који је у својој књизи говорио како је упознат са ручном азбуком и да познаје три различита облика која су постојала и пре њега. Бида је био први који је описивао коришћење прстију у показивању бројева. Такође, у својој књизи детаљно је описао различита занимања људи и њихова рачунања прстима. Бројање на прсте и приказивање бројева прстима условљено је било практичним проблемима са којима су се људи свакодневно суочавали. Из свега овога произилази претпоставка да је систем рачунања на прсте имао значајан одраз на појаву прстне азбуке. Први

дактилни знаци који су постали основа савременог знака припада Росалиусу Козме који је први описао ручне знакове. Он 1579. објављује и своју књигу „Богатство вештачког памћења“ у којој је објавио прву једноручну азбуку за већину данашњих слова. Хуан Пабло Бонет, посматрајући рад калуђера Мануела Рамирез де Кариона који је обучавао глуву децу, је дошао на идеју да напише књигу у којој је објавио прву једноручну азбуку шпанског језика. Прстну азбуку шпанског језика на Француским подручјима пренео је Франческо Родригез Переира, који је дуго година скривао свој рад са глвонемим ученицима, све до Сабура де Фонтенај који је први употребио израз дактилологија. Даљи развој дактилологије кроз историју пратио је Шарл Мишел де л`Елпе који је 1791. ову методу званично увео у школе. Након његове смрти Сикар дактилним знацима додаје гест у настави говора (Савић, 2002).

Бољи дани и бољи положај глувих особа се десио у средњем веку. Значајно место на пољу школства су имали бенедиктинци, који су изумели и изум комуникације уз помоћ знакова. Бенедиктинци су смислили знакове уз помоћ којих су комуницирали без гласовног говора. Управо ти знакови су се касније користили у проучавању глуве деце. Први који су се изборили за заједницу глувих су италијански и шпански учитељи глуве деце у 16. и 17. веку. Они су оповргли Платонову теорију, те је познати италијански доктор Гиrolамо Цардано први указао на то да за разумевање идеја није нужан слух (Матељан и Корда, 2009).

Оснивач теориских концепција, као и први предстваник образовања глувих јесте Ђироламо Кардано (1501- 1576), који је глуву децу поделио у три групе: прву групу чинили су глуви од рођења, другу групу глуви који су рано изгубили слух- односно пре развоја говора и последња група чинили су они који су касније оглувели, након усвајања говора. Он је сматрао да се савладавање говора не може постићи природним путем, и да је на основу тога неопходно специјално обучавање. У индивидуалном образовању глувих на самом почетку, наметнути су различити правци: на основу усменог говора и гестовене речи, за то су се залагали Бонет, Булвер, Волис, Переира, док је други правац био заснован на оралном говору без мимике и дактилологије уз залагање Хелмонта, Аман, Холдер, Арнолд. Већина ових сурдопедагога била је принуђена да изгради фонетику сваког језика. Када се осврнемо на образовање глувих може се рећи да је најбољи систем образовања особа са оштећењем слуха у Европи развила Немачка, Француска и Русија (Обрадовић, 2005).

Школовање глуве деце на нашим просторима прошло је сличан развојни пут као и у већини земаља Европе. Такође, прво су се јавили приватни учитељи, који су само добијајући упутства из Беча и Пеште, обучавали глуве заједно са осталом децом у редовним школама. Међу свим учитељима кроз историју наше земље и образовања глувих важно је напоменути: Јована Бољарића, Горгија Алексадровића, Петра Спирића, Стевана Гавриловића. Важно је напоменути да су се јавили први приватни заводи за глуву децу, прве школе за глувонеме. Било је и покушаја за отварање школа за глувонеме у Београду и Новом Саду али безуспешно (Савић, 1991).

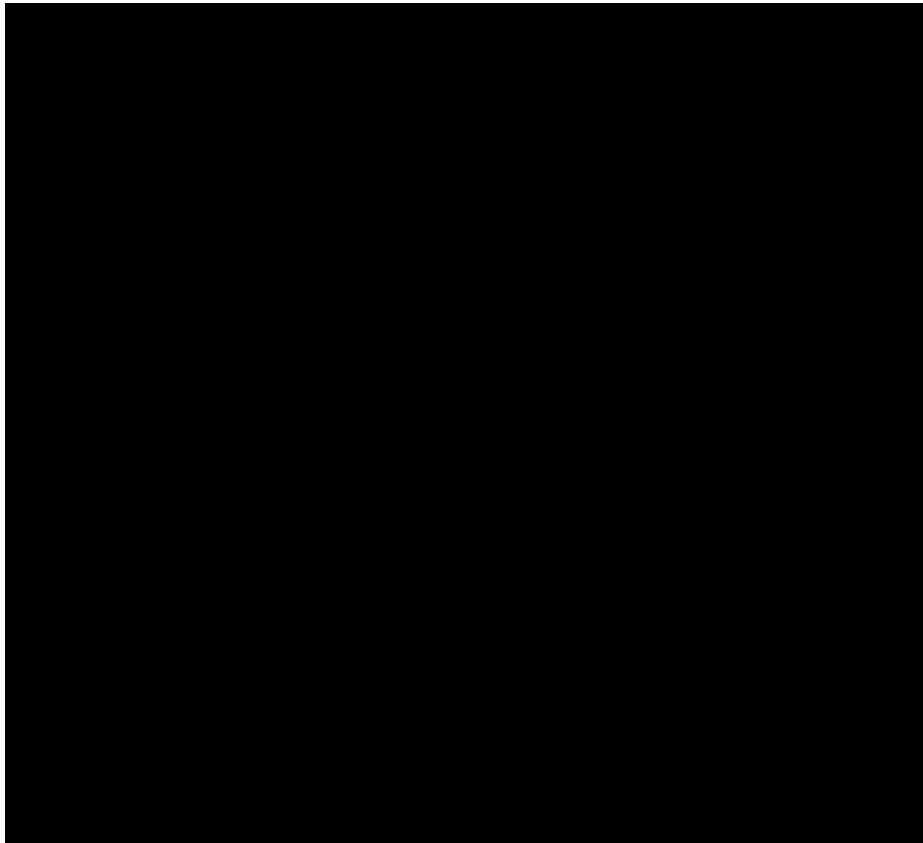
1.1. Употреба различитих дактилолошких азбука у различитим Европским земљама

Први знаци дактилологије, који су и данас постали савремени, јављају се у петнаестом веку у Италији. Књига „Хираманџија“ која је издата 1546. године у Италији у којој су били илустровани први прстни знаци. Детаљан опис прстних знакова датира неких тридесет година касније од Фиорнтинца Роселиуса Козме. У његовој књизи „Богатство вештачког памћења“, објављује се прва једноручна азбука за коју се већина и данас користи (Савић, 2002).

У Енглеској први учитељи глувонемих били су Џон Булвер и Џон Валис и они су примењивали дактилолошку методу у раду са глувонемом децом. Чак 1644. године објављена је књига у којој је детаљно описано како се покретима прстију и тела могу изразити мисли и осећања. Неколико година касније Џон Булвер издаје и другу књигу у којој пише о томе како је гестовни говор глувих, њихов говор, а да је артикулациони говор изведен из њега. Његов сарадник објашњава како се говорни органи намештају за сваки појединачно изговорени глас. Хуан Пабло Бонет објављује књигу у којој детаљно пише о употреби дактилолошке азбуке и принцип који се користи како би се добила реч. Други аутори су сматрали да је дактилологија служи као спона између писања и говора са једне стране, док са друге стране служи као спона звука и писане речи (Савић, 1969).

Када се осврнемо на прстну азбуку (абецеду) може се рећи да се она данас користи у целом свету. Свака земља има своју једноручну или дворучну прстну азбуку. Већина земаља употребљава једноручну прстну азбуку, али не и Велика Британија, као и њене колоније које углавном користе дворучну прстну азбуку. Велики број омладинаца али и старијих глувих особа познаје и поједине дворучне прстне азбуке, па

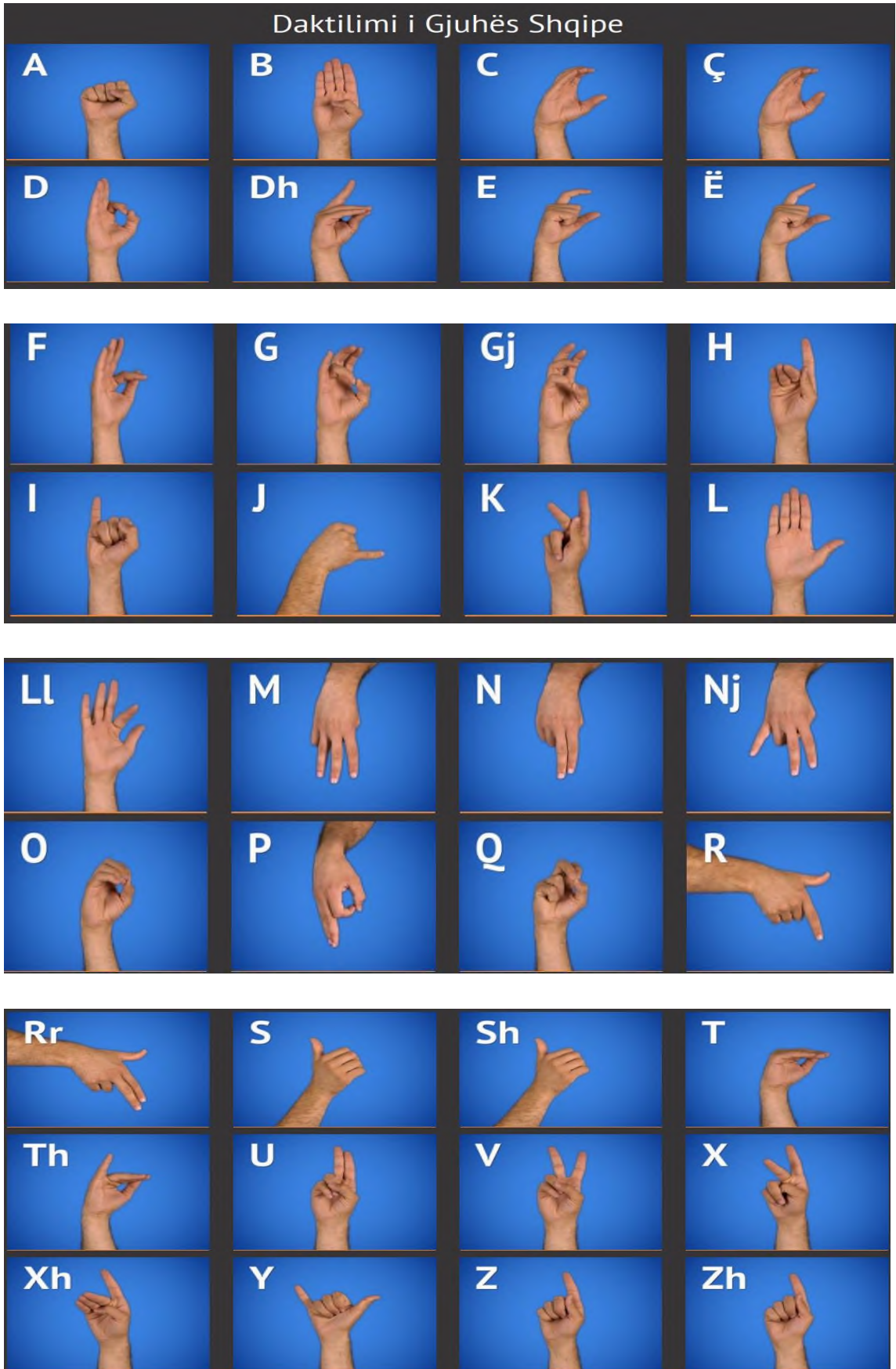
се из тог разлога на картицама са дактилолошком азбуком углавном штампа и дворучна. Анализом ових картица утврђено је да чак 98% случајева државе има једноручну азбуку. Данас се прстна абецеда користи у целом свету (Димић, 2002).

Слика 1: Дворучна прстна азбука Велике Брираније (Metelko, 2014).

Гледајући историјски поделе словенски језици се деле у три групе: јужна, западна и источна група језика. У јужнословенске језике спада: српски, хрватски, словеначки, македонски и бугарски. Западнословенски језици су пољски, чешки, словачки, док у југоисточне словенске спадају руски, белоруски и украјински. Сви ови језици међусобно имају своје повезаности, али су се кроз историју њихова употребна писма разликовала. Поједине земље су користиле ћирилично писмо, док су друге земље користиле латинично писмо. Све ово је утицало и на развој дактилема што се може видети и по различитим дактилолошким азбукама ових земаљ (Савић, 2002).

Daktilimi i Gjuhës Shqipe

Слика 2: Једноручна прстна азбука Албаније преузето са

<https://www.gjshsh.al/daktilim/> 19.08.2020.

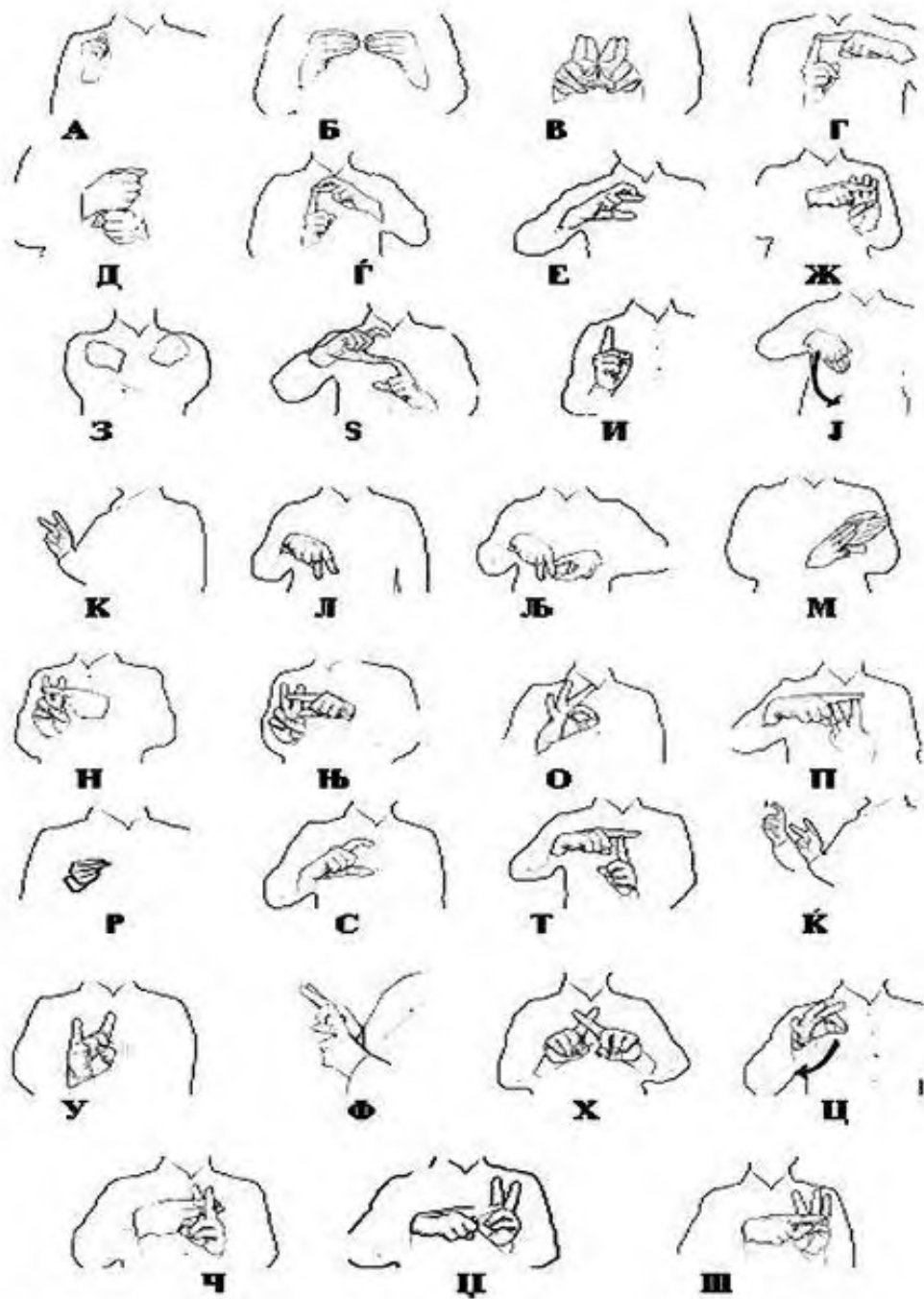
У Албанији је 2015. године спроведено истраживање с циљем прибављања информација о глувим одраслим особама, али и њихово свакодневно функционисање, приступ информацијама, образовању и запошљавању и употреби знаковног језика. Примењена је била партиципативна и колаборативна метода модерног истраживања о инвалидности, глуве особе. Било је тестирано 434 глуве особе, са укупно девет анкета. Коришћен је структурирани мрежни упитник састављен на писаном албанском језику и преведен на албански знаковни језик. Резултати говоре да језик који користе у комуникацији са породицом код куће је неки облик говорног или писаног албанског језика помоћу ручне абецеде и визуелног сигнализирања. Од укупног броја испитиваног узорка само је девет испитаника користило знаковни језик, док је чак четири особе изјавило да не комуницира са осталим члановима породице (Lahtinen & Rainò 2015).

Слика 3: Једноручна прстна азбука Македоније преузета

<http://www.deafmkd.org.mk/ednoracna-azbuka/> 19.08.2020.

ДВОРАЧНА АЗБУКА

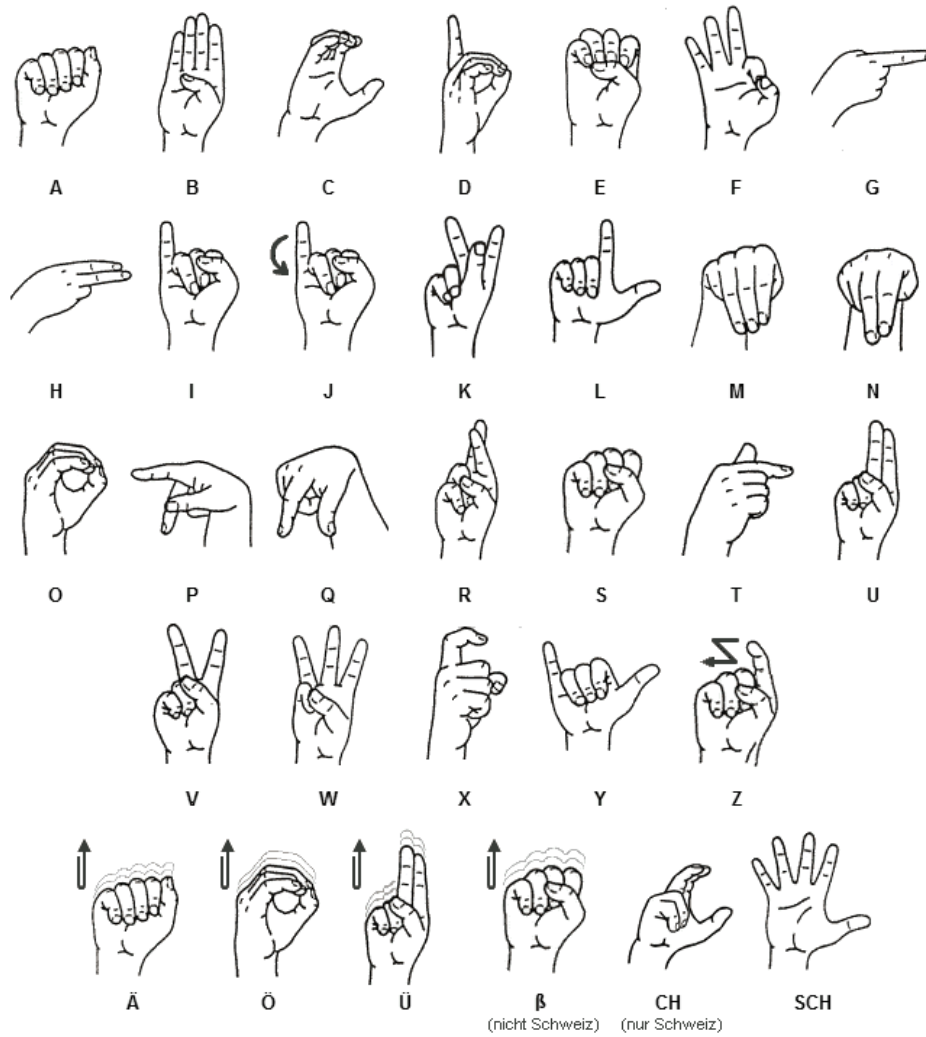

Слика 4: Дворучна прстна азбука Македоније преузета са <http://www.deafmkd.org.mk/dvoracna-azbuka/> 19.08.2020.

					
A	Б	В	Г	Д	Е
					
Ж	З	И	Й	К	Л
					
М	Н	О	П	Р	С
					
Т	У	Ф	Х	Ц	Ч
					
Ш	Щ	Ъ	Ь	Ю	Я

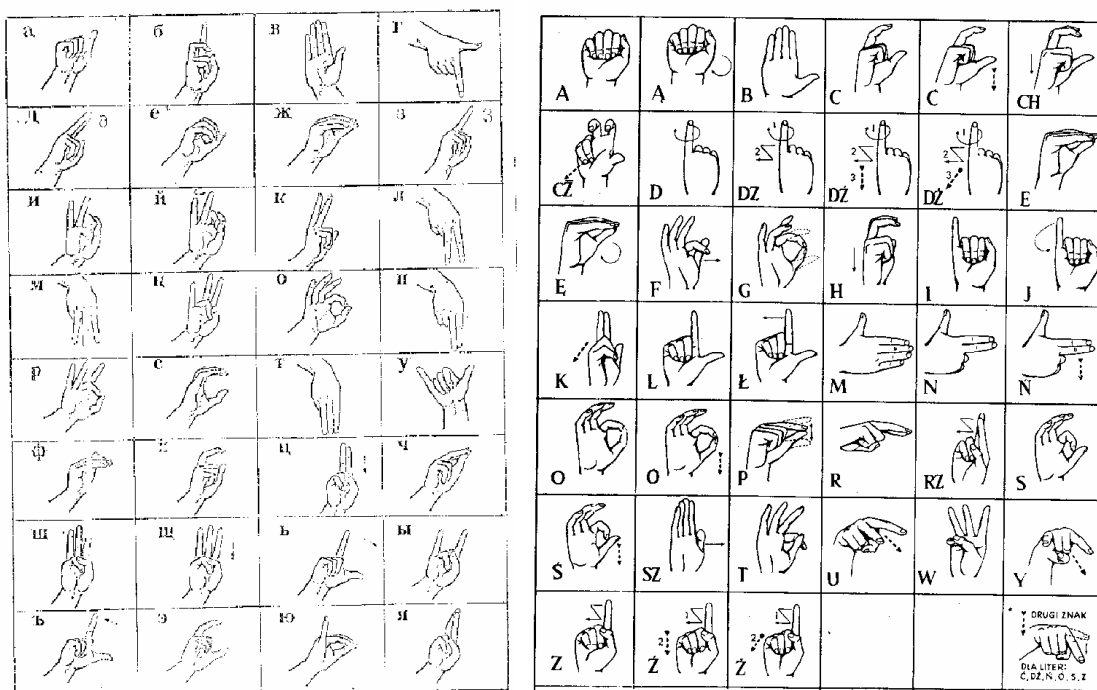
Слика 5: Једноручна прстна азбука Бугарске преузета са www.google.com 19.08.2020.

Das deutsche Fingeralphabet

www.fakoo.de

Слика 6: Немачки прстни алфавет преузето са www.pinterest.com 19.08.2020.

Слика 7: Приказ Руске прстне азбуке (ћирилична азбука) и приказ Пољске прстне азбуке (латинична азбука) (Савић, 2002).

Дактилологијом се бавио велики број стручњака који се бавио утицајем дактилологије на развој оралног говора. О томе говори велики број истраживања како у Европи, тако и у целом свету. У Русији су вршена компаративна истраживања о разумевању прочитаног текста код одраслих са оштећењем слуха. Истраживање је споредено у трајању од три месеца и читања текста путем читања са усана, дактилним знацима, док је треће читање било гестом. Резултати говоре да је највећи проценат остварен у читању са гестом, нешто мањи проценат оралним путем, док је дактилологија имала најмањи проценат. Нешто боље резултате истраживања о употреби прстне азбуке постигнута су 1966.године када је извршено поређење успеха деце која користе прстну азбуку у комуникацији са својим родитељима и они који не користе. Резултати истраживања говоре да је боље резултате имала група која је свакодневно користила прстну азбуку са родитељима (Савић, 2002).

1.2. Употреба различитих дактилолошких азбука кроз историју у Југославији и Србији

На тлу Југославије дактилолошка азбука потиче још из Бечког завода за глуве из књиге Франца Хермана Цеха „Очигледно стварна и говорна настава“. Књига је била подељена по Војној крајини и Војводини свим учитељима, како би им било олакшано обучавање глувонеме деце помоћу прстних знакова која им означавају слова. Најранији подаци овог датирају из књиге др Ђорђа Натошевића где објашњава да и глува деца треба да се образују, али и да они неке ствари могу урадити боље од осталих (Савић, 2002).

Прстна азбука, као помоћно средство у комуникацији, користила се у опсемењавању глувих. Јован Бољарић је 1894. године, након дугогодишњег рада у иностранству и обучавању одраслих са оштећењем слуха, по доласку у Србију сачинио прву ручну азбуку за глувонеме (Димић и Исаковић 2018, према Савић, 1966).

Цехова прстна азбука
из 1844.године

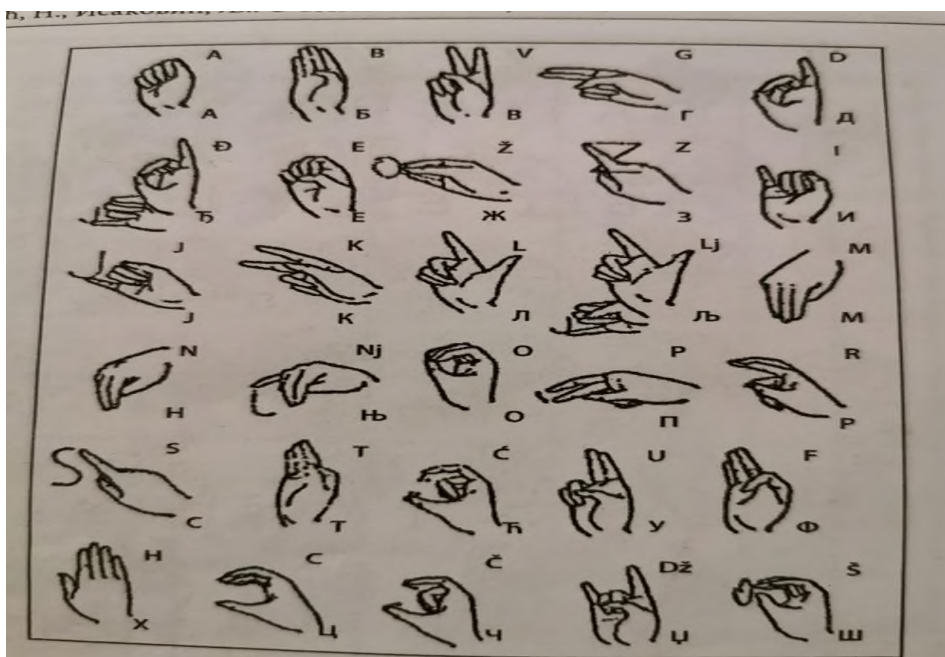
Прва српска прстна азбука
Јована Бољарића из 1894.године

Слика 8: Приказ Цехове прстне азбуке и Прве српске прстне азбуке (Димић, 2002; Савић, 2002).

Аутор Савић (2002) наводи да је једноручну и дворучну азбуку Савеза глувих Југославије нашао само у „Педагошком речнику“ из 1967. године. У том периоду, дактилолошка азбука је полако стигла и код нас, премда знатно више је била присутна у Хрватској, него што је то случај са Србијом и Словенијом. Такође, присутне су биле

разне картице које су пре свега служиле за прошњу, те је све ово довело до тога да се приступи озбиљнијој научној обради дактилолошке азбуке у Србији.

Наставници из земунске школе за глуву и наглуву децу су били у посети Заводу за глуву децу у Братислави и тада су се први пут сусрели са применом једноручне прстне азбуке у настави. Касније су путовали и у друге земље, те сазнавали више о прстној азбуци. Под утицајем ових посета, 1966/67. године се први пут у земунској школи за глуву и наглуву децу, уводи примена једноручне прстне азбуке у једном одељењу првог разреда. Прстна азбука се у том периоду користила само за сложене појмове и речи. Примена прстне азбуке се у овој школи наставила, те она бива прихваћена и у другој школи „Силвије Крњчевић“ данас позната под називом „Стефан Дечански“. Ова дактилолошка азбука је у то време била врло прихваћена од стране наставника, док се данас само негде употребљава. Свака учионица на зиду је имала исцртану прстну азбуку, које је урадио сурдопедагог Златимор Стефановић (Димић и Исаковић, 2018).

Слика 9: Југословенска једноручна азбука за глуве (Димић, 2002).

На слици 9 је приказана прстна азбука која се користила и коју је издао Савез глувих Југославије. Завод је издавао више верзија али до данас ни једна није прихваћена. Ако се узме у обзир да нема званичне прстне азбуке која се користи у образовању, може се рећи да уколико се користи углавном је то дворучна прстна азбука у комбинацији са гестом. Дворучну прстну азбуку Савез је покушао да

унифицира. Наставници у школама нису учили децу прстној азбуци, већ се она преноси од старијих ученика на млађе (Димић, 2002).

Четврти конгрес Савеа глувих Југославије који је одржан у периоду од 10. до 13. јуна 1957. године, донео је одлуку да се изради јединствена ручна азбука за целу земљу. На овом конгресу, донета је одлука да се изради једноручна и дворучна азбука са унифицираним знацима за сва три језичка подручја, где ће се за свако ово подручје извршити само мутација редоследа знакова. Године 1957. основана је и комисија у саставу Драгољуба Вуковића, Божидара Милекића, Бранимира Петанија и Љубомира Савића који су водили послове око израде нове заједничке азбуке. На својим састанцима, ова комисија је донела одлуку да се сакупе све објављене ручне азбуке, да се анализирају и да се на основу тих анализа направи „предлог нове азбуке“ која ће се послати организацијама како би се дискутовало о предлогу и дали даљи предлози. 4. априла 1963. године донета је одлука да се за једноручну азбуку за слова Ђ, Q и W користе два знака, а да се за дворучну азбуку за слова J, I, Z и R користе исти знаци као и код једноручне азбуке. Такође, одлучено је да се избаце сви сувишни покрети, како би се на овај начин дактилни знаци што више приближили својим графемама (штампаним словима). Такође, савет је био и да цртежи не буду груби и тврди и да се за објекат цртежа узме женска рука која је ипак финија и елегантнија. 8-29. фебруара 1964. године на Пленуму СГЈ у Тузли, прихваћен је предлог комисије и тако је настала и наша прва званична дактилолошка азбука за читаву Југославију. У овој новој званичној азбуци искоришћене су све до сад постојеће прстне азбуке, посебно француске и америчке. Постигнута је једноставност и елегантност тиме што је сваки дактилни знак представљен минимумом покрета руке, знаци теку сукцесивним кретањем руку тако да је прелаз из једног знака у други видљив и адекватан графичкој представи и редослед знакова одговара редоследу ћирилице односно латинице (Савић, 2002). Примењен је редослед ћирилице, док је изнат тога истоветан знак за латиницу. У самој изради азбуке/абецедe јасне су биле несугласице међу многим ауторима. С једне стране сматрали су да ћирилица треба да буде подлога у азбуци, док су други сматрали да је неопходна абецеда односно латиница (Обрадовић, 2016).

Иако је циљ био да се створи јединствена југословенска азбука, само неколико месеци након њеног званичног објављивања у Хрватској настају две нове азбуке. Једна од тих азбука је и Интернационална ручна абецеда глувих, из 1968. године, коју је урадио сликар из Загреба, Хинко Гудац. Године 1969. појавила се и друга азбука

Прстовна абецеда глувих која је представљала мешавину једноручне и дворучне азбуке, од стране Андрије Жице. У то време, Љубиша Марковић у Србији самоиницијативно је кренуо да прави три варијанте прстне азбуке, које су пласиране на подручју Београда. Распадом Авнојевске Југославије 1991. године и оснивањем Савезне Републике Југославије 1992. године, као и доношењем Уредбе Владе Србије о обавезној употреби ћирилице у Србији, Савез глувих Југославије је добио задатак да изради нову прстну азбуку на бази ћирилице (Савић, 2002).

У Скопљу 1968. године на југословенском саветовању о заштити рехабилитацији глувих, истакнута је значајност у развоју говора предшколске деце да треба користити читање говора са усана, слушање и дактилологију. Нажалост овај предлог није прихваћен. У свету, ситуација је била нешто другачија. Прстна азбука је била уведена у рад са предшколском децом, док је Светска федерација глувих издала међународну прстну азбуку (Димић и Исаковић, 2018).

Слика 10: Југословенска дворучна азбука за глуве (Димић и Исаковић, 2018).

Слика 11: Нова Југословенска једноручна азбука за глуве Први пут презентована крајем 2002.године (Димић, 2002).

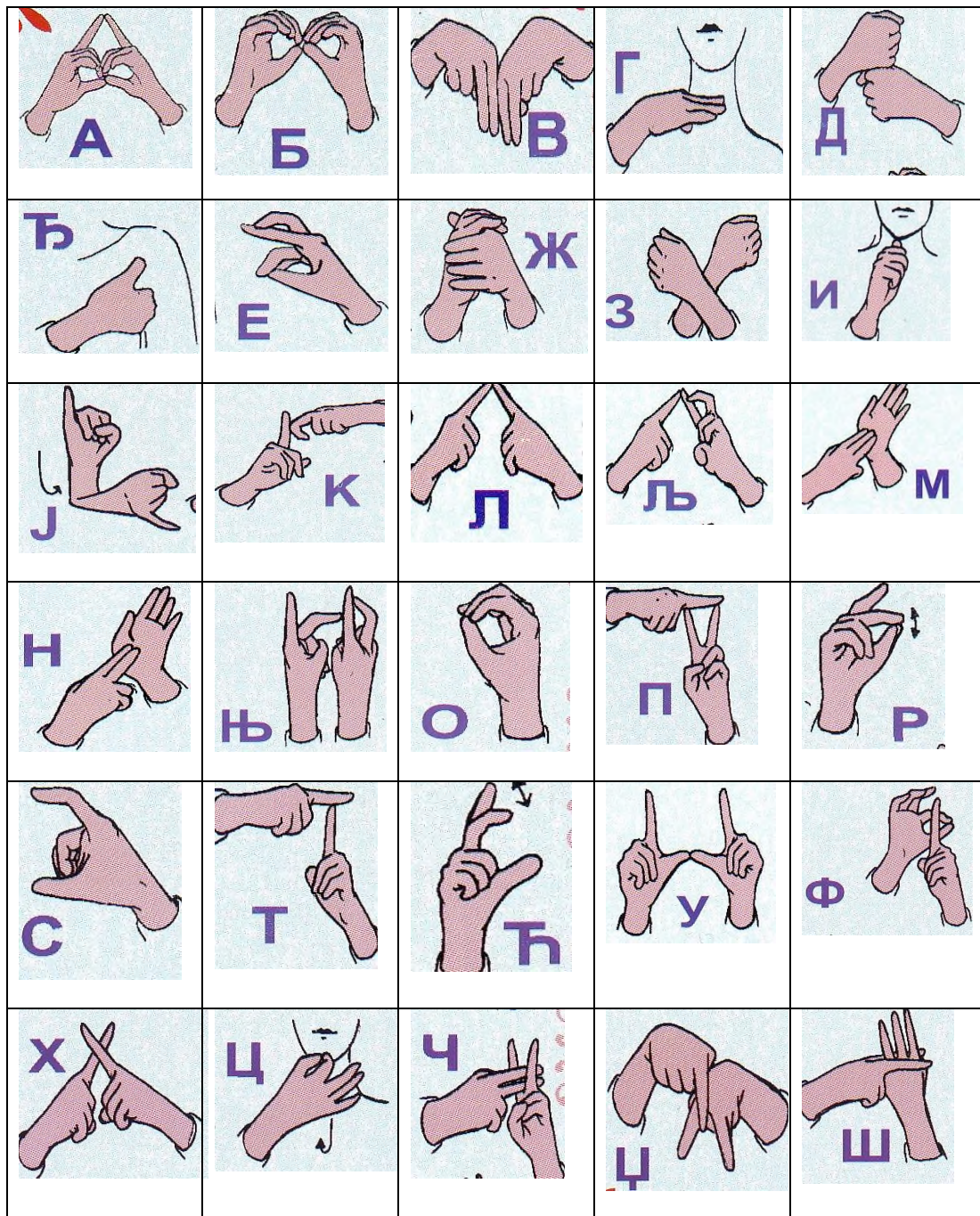
Наставни план и програм за основне школе за децу оштећеног слуха дао је препоруку наставницима да могу користити прстну азбуку у настави. Овај наставни план и програм донет је 1973. године у Србију. У методском упутству је стајало да се обрађује и дактилологија, упоредо са обрадом слова. Овим наставним планом и програмом циљ је био да се уведе једноручна прстна азбука при почетном усвајању читања и писања. Прстна азбука је била корисна код диференцирања гласова који су слични по видљивости изговора или пак када су невидљиви (Димић и Исаковић, 2018).

28. новембра 2002. године централни одборј Савеза глувих С.Р.Југослваије усваја нову једноручну азбуку, са подлогом ћириличног писма. Како би се ситуација за знаковни језик у Србији побољшала, креће се у више праваца: обезбедити што већи број особа које би вршиле услугу преводилачке услуге особама са оштећењем слуха, да се знаковни језик законски призна и верификује и као такав да се стандардизује, што више видео материјала који би служили за учење. Почетком 2008. године формиране су радне групе како би се направио нацрт о знаковном језику. Резултати ове идеје резултирали су: усвајањем нове дворучне прстне азбуке глувих у Србији (22.11.2011) од стране комисије глувих, као и Извршног одбора (10. фебруара 2012. године), израда

електронског речника српског знаковног језика са укупно 1840 појмова, али и усвајање закона о употреби знаковног језика 2015. године (Обрадовић, 2016).

Слика 12: Једноручна прстна азбука Србије и Црне Горе (Димић и Исаковић, 2018).

Слика 13: Дворучна прстна азбука глувих Србије усвојена на састанку Комисије (22.12.2011. године) потврђена на састанку Извршни одбор СГНС (10. фебруар 2012) (Димић и Исаковић, 2018).

Слика 14: Једноручна абецеда преузето www.google.com 30.7.2020.

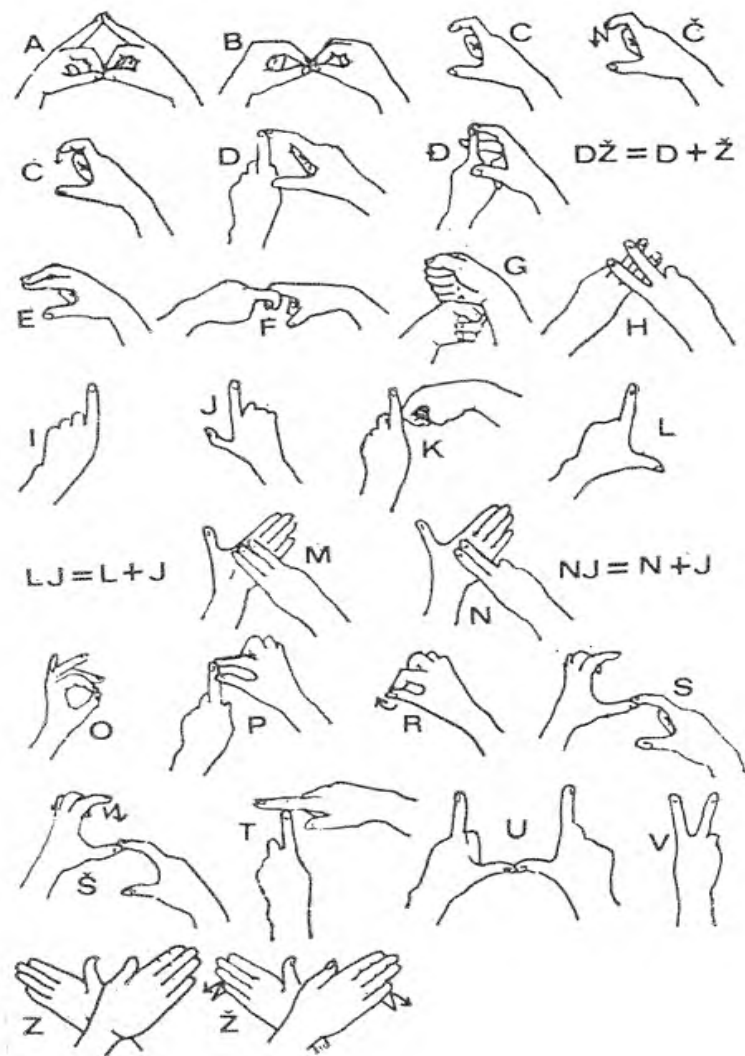
У Хрватској најранији траг о дактилолошкој азбуци се везује за оснивача школе за глуве, Адалберта Лампеа, који се и сам школовао методом прстне азбуке и писањем у Бечу. Године 1885. он је саставио прву хрватску прстну азбуку, по узору на Цехову азбуку. На жалост, ова прстна азбука остала у рукопису необјављене књиге „Речи и задаци за наставу глувонеме деце“. Тек 1936. године дата је дефиниција о глувоћи уз илустрацију прстне абецеде у лексикону „Минерва“ у Загребу. Др Владимир Худолин је донео нову верзију дактилолошке азбуке у свом „Психијатријско-психолошком лексикону“ из 1963. и 1968. године. „Приручни лексикон“ је 1967. године у Загребу само предштампао ту исту дактилолошку азбуку. У „Општој енциклопедији Лексикографског завода“ из 1974. године у Загребу, илустровано је слово А из Бонетове шпанске азбуке, као и једна дијаметрално различита азбука од свих пређашњих (Савић, 2002).

Глуве и наглуве особе у Хрватској у својој заједници користе једноручну или дворучну абецеду. Једноручну хрватску абецеду су преузели од америке и на основу тога додали одређена слова хрватског језика. Једноручну абецеду користе приликом усвајања нових речи, где посебну значајност дају положају руке, као и начину изговарања. Важност у коришћењу једноручне абецеде истичу по томе што се искључиво мења положај шаке, док остатак руке искључиво мирује. Слова дворучне

Хрватске абецедe, лакша је за читавање чак и на већој удаљености. Ову врсту прстне азбуке најчешће користе на неким већим скуповима и конференцијама, али је поједине особе са оштећењем слуха користе и у свакодневном комуникацирању (Радић-Мухвић, 2015). Хрватска дворучна абецедa проширена је неким словима страних абецедa (Q, W, Y, X). Начин изрицања код обе азбуке је исти, занимљиво је то што се имена увек остају у номинативу (Мајетић, 2018).

Слика 15: Једноручна Хрватска абецедa преузета <http://uoosbbz.hr/znakovni-jezik/abeceda/jednорucna-abeceda1> 6.8.2020.

Слика 16: Дворучна абецеда хрватског знаковног језика преузета

<http://uoosbbz.hr/znakovni-jezik/abeceda/primjer-dvorucne-abecede-hrvatskog-znakovnog-jezika> 6.8.2020.

Када је у питању прстна азбука у Македонији важно је истаћи да постоји разлика између америчког алфабета и македонског језика знакова. Јеидна разлика у томе је што је македонска азбука заснована на ћириличном писму, а амерички алфабет на абецеди (Каровска-Ристовска, 2014).

1.3. Заслужне личности за развој прстне азбуке у Европи и Србији

Велики број аутора бавио се траговима дактилологије, кроз целу историју. У књизи „Дактилологија и примитивни језик“ француза Жан Бароа описани су први трагови из хеленског периода, на бази старих цртежа, фрески, скулптура, али и положаја прстију, где су препозната слова грчке азбуке (Савић, 2002). Ручни начин споразумевања користили су Египћани, Грци, Јевреји и Римљани, док први графички изглед датира из 1579. године (Обрадовић, 2016). Прстна азбука је настала из потребе комуницирања у тишини. Најпре њено коришћење било је заступљено код монаха, како би се споразумели током службе (Димић, 2002).

Када је реч о прстној азбуци, она је постојала још у раном образовању глувих. Прве ручне азбуке су биле једноручне, слова су представљана прстима десне руке. Из овог разлога су једноручне азбуке и добиле назив дактилолошке, од грчке речи дактилос што значи прст. Џон Булвер је 1644. године у Енглеској издао књигу „Хириологија или природни језик руку“. У овој књизи описао је разговор између глувог човека и његове жене, који је користио положаје прстију обе руке. Аутор је навео шест ручних азбука тога доба које показују знаке слова са једном, као и са две руке. На овај начин је створена дворучна азбука, која се и данас традиционално употребљава на тлу Енглеске и њеним колонијама (Савић, 2002).

Мишел Монтељ у својој књизи „Есеји“ из 1588. године указује на потребу глувих за прстном азбуком и граматиком за гест. Такође, спомиње се и Етјен де Феј који је око 1710. године учио у приватној школи у Амијену знаковном методом, а касније постао и наставник за глуве користећи гестовну методу за обуку својих ученика. Године 1746. француски учитељ Лика је подучавао глуво дете методом гестова и прстном азбуком. Када говоримо о француској историји сурдопедагогије, треба споменути и друге учитеље, међу којима су: Сент Роз, Пјер Ванен, Жерард де Меран, који су користили прстну азбуку за подучавање глуве деце. Француски свештеник Чарлс де л' Епе је такође оставио значајан печат у историји образовања глувих особа. Он је основао прво верско и друштвено удружење за глуве у Паризу, 1750. године, као и прву јавну школу за глуве, 1771. године. Такође, 1776. године написао је и књигу Поучавање глувих и немих особа употребом методологичких знакова- прву која је заговарала употребу природних знакова, као и први речник француских знакова које је научио од глувих особа, 1788. године (Савић, 2002).

Ручну азбуку у настави први је користио Педро де Понс, док су је касније користили сви наставници и употребљавали је у настави све до Миланског конгреса 1880. године. Педро де Понс је оснивач прве школе за глуве и он је утемељивач савременог образовања глувих (Обрадовић, 2016). 1570. године Педро де Понс је истицао је да је добио дар од светог Игнација и да ће тај дар искористити у раду обучавања глувонеме деце. Започео је обучавање троје деце једног кнеза, а касније и сина једног намесника. У то време глувонемо дете постаје предмет педагошког третирања, иако су све ово били индивидуални покушаји који су најчешће били изведени у домовима угледних људи, али и манастирима. Када је реч о учитељима глувих, важно је напоменути следеће: Мануел Рамирез де Карион (1579-1652) који је обучавао децу у Мадриду и Италији. Лара Терди у Италији, Вилијам Холдер (1615-1697) у Лондону, Јохан Конрад Аман (1669- 1697). Још у то време широм Европе, јавио се велики број приватних учитеља глувих код богатих трговаца, обучавајући једно или двоје глуве деце (Савић, 1973). Међу творцима прстне азбуке треба споменути и Лафема који у својој књизи „Чудан начин говора или неми говор“ објашњава шему означавања вокала на врховима прстију. Сличну теорију објашњавања имао је енглески педагог Џорџ Далгарно који у својој књизи „Вештина знакова“ појашњава да се на врховима прстију објашњавају вокали, док се нешто ниже треба налазити консонанти, како би се приликом додира стварала реч (Савић, 2002).

Португалац Переира (1715- 1774) дошавши из Шпаније у Француску употребљавао једноручну азбуку у којој „Свака позиција прстију је у исто време показивала с једне стране положај и рад ограна самога гласа, како да се глас изазове, и с друге стране, означавао је уобичајну ортографију за показивање истог гласа“ (Димић, 2002: 84).

Знаковни говор - гестове је настао у заједници глувих људи, ту се развијао, богатио и усавршавао. Гестовни говор је постојао и пре де л' Епеа, он га није измислио али га је свакако усавршио. Његов наследник, опат Сикар, гестовном говору је дао граматичко-морфолошко оформљење (Савић, 2002).

Дактилолошке азбуке су у Југославију дошле из Бечког завода за глуве, преко књиге катихете Франца Хермана Цеха „Очигледна стварна и говорна настава“, написана 1836. године. Ову књигу су добили сви учитељи у Војној крајини и Војводини, како би помоћу ње подучавали и глувонемо дете прсном азбуком у својим редовним школама. Најраније споменута дактилолошка азбука која се употребљавала у тадашњим школама, налазила се у књизи др Ђорђа Натошевића „Споменици и

задужбине“ 1848. године. У својој књизи он је предлагао да се поред редовних школа оснују и тзв. чувалишта и хранилишта за глувонему децу. На жалост, његов предлог није био прихваћен. У својој другој књизи „Кратко упутство за српске народне учитеље“ из 1861. године, он је предложио и да се и слепа и глува деца подучавају у редовним основним школама. У овој књизи он је указао на специфичност учења неме деце, с обзиром да не могу чути као што то могу слепа деца и тако пратити наставу. Он указује да је говор немих мимичан и на прсте, те да сваки глас има свој јединствен знак прстима, те на тај начин могу да слажу речи, те да тако искажу и своје мисли. Због сложености у образовању немих, он сматра да треба постојати посебни институти за њих (Савић, 2002).

Јозеф Раушан је још давне 1835. године при попису глувонемих и пријави учитеља који би желели да уче глувонеме, обавестио комитет да он већ две године одржава наставу са глувонемима у школи на сопственој методи. То је значило да је он почео са обуком глувонеме деце још 1834. године у Панчевачкој основној школи, што је истовремено и најстарији документ на територији наше земље. Методу коју је он користио није позната али се претпоставља да је била заступљена гестикулациона метода (Савић, 1991).

Такође, значајно је споменути и Георгија Александровича - Гурцева, који је био један од Срба који су након закључења Букурешког мира 1812. године пребегли у Русију, због страха од Турске освете. Георгије Александрович - Гурцев се у Русији бавио васпитањем глувонеме деце. Он је првенствено био главни васпитач, а затим и директор Петроградског завода за глувонеме. Значајан је по томе што је написао прву књигу у Русији о образовању глувонеме деце „Енциклопедијски курс методичких и практичних часова“, написана 1838. године. Ова књига је значајна по томе што је у њој описана прва прстна азбука у Русији. Она је коришћена у руским школама за глуве у периоду између 1838. године до 1870. године (Савић, 2002).

У Србији прве школе за глуву децу основане су после 1880. године, тј. након доношења Миланске револуције којом је орални метод подучавања превагнуо над знаковним језиком. Ипак било је и појединачних покушаја одржавања наставе на знаковном језику. Јован Бољарић је у својој приватној школи подучавао глуву децу служећи се прстном азбуком и писаном методом (Жижић, Јовановић и Мишљеновић, 2015).

Значајно име када је реч о прстној азбуци и њеној употреби је свакако и Јован Бољарић, који је био сеоски учитељ у Барањи, у Херцег Суљошу и Бранику и који је подучавао и неку глувонему децу, поред својих редовних ђака. Он је користио метод Франца Хермана Цеха тј. његову једноручну азбуку, али додајући и специфична српска слова азбуке, те и нове знаке за српска слова Ш, Ч, Ћ, Џ. Преселивши се у Смедерево наставио је са приватном праксом подучавања глуве деце, те је затражио и да му се одштампа прстна азбука. Министарство просвете Србије је штампање и одобрило 1894. године. Ово је била и прва српска дактилолошка азбука, са којом су били упознати учитељи широм Србије (Савић, 2002).

Пре него што је Министарство одобрило да у ваншколском времену у школи може обучавати глуву децу, Јован Бољарић је више година обучавао глуво нему децу својим писаним букваром и читаоницом, али као што је истицао знатно му је тешко и споро ишло без средстава, па самим тим није могао да објави ручну азбуку, буквар и читаоницу. Све ово говори да је своје ученике учио помоћу прстне азбуке, и помоћу методе писања, док је код наглувих ученика примењивао оралну методу (Савић, 1991).

Приватне школе у Сремској Митровици 1886. године, у Пожаревцу 1896. године и у Београду 1897. године су биле чисто оралне школе, где се није јављала потреба за дактилолошким азбукама. Ипак након ослобођења, после 1919. године. долази до појаве тзв. картице прстних азбука, претежно из Аустрије и Америке. Ове картице су продавали незапослени глувонемци по разним кафанама, станицама, возовима итд. и уз помоћ њих су просили. У овом добу, у бројним књигама, енциклопедијама, лексиконима и сл. су се појављивале прстне азбуке у виду илустрације уз термине као што су глувоћа, гест, глувонемост... Многе од њих су бивале прештампане, а многе су биле и без икакве научне заснованости. Много већи број ових илустрација се појављивао у Хрватској, него што је то забележено у Словенији и Србији (Савић, 2002).

Дуго се у Србији у специјалним школама користила само орална метода комуникације и рада са глувом и наглувом децом. Иако су бројна истраживања показала да билингвална метода доноси и најбоље резултате у образовању глувих особа, ипак не постоји повољни услови за успостављање билингвалног метода у образовању глувих у Србији. У Србији, данас постоји седам специјалних школа за глуву и наглуву децу које имају интернат и једно одељење у оквиру редовне школе. У овим школама раде сурдопедагози, који као метод комуникације и подучавања користе оралну или тоталну методу. У оквиру тоталне методе, знаковни језик се користи само

као помоћно средство, уз друга помоћна средства, као што су: говор, визуелна средства, модерне технологије и др. Све ово глумим ученицима не обезбеђује адекватну средину која подстиче развој лингвистичког и културног идентитета. Такође, познато је да усвајање градива на другом језику снижава и ниво стеченог образовања, а говорни српски језик за глуве особе је за њих други језик. Зато многи сматрају да знаковни језик треба свакодневно да се користи у обраовању глуве деце, те би се и образовање подигло на виши ниво. Наставници треба да добро познају знаковни језик и да он буде флуентан, што није чест случај (Жижић, Јовановић и Мишљеновић, 2015).

Свака земља како у Европи, тако и у целом свету развијала је својеврстан систем образовања, али и посебне методе и систем рада. У тим процесима развила су се три система комбиновани или амрерички, орални или немачки и гестикулационо-мимички или француски. Сва три система су остављала јак утисак на даљи развој систем образовања глувих и наглувих особа (Ристић и Ковачевић, 2019).

2. Средства у развоју говора (мимика, дактилологија, гест, знаковни језик)

Развојем целокупног друштва кроз историју, као и развојем комуникације развила су се и различита средства комуникације која су се временом усавршавала све до дана данас. Када се сагледа човек у целисти, може се рећи да је најприродније спразумевање покретом. Велики број аутора кроз историју бавио се средствима за развој говора. Поједини су сматрали да у зависности од темперамента и карактера човека зависи и његов стил телесних покрета. Такође, сматрало се да је најбоље упознати човека његовом имитацијом. Непосредно споразумевање међу људима праћено је покретом очију, лица, руке или целог тела и представља саставни део човековог говорног језика. Када је реч о особама са слушним оштећењима, важно је рећи да средство у развоју говора користе: мимику, гест и дактилологију (Димић, 2002). Поред средстава у развоју говора, важна је и метода рада са децом. У самом раду важно је направити разлику између глуве и наглуве деце (Димић, 1997).

2.1. Мимика

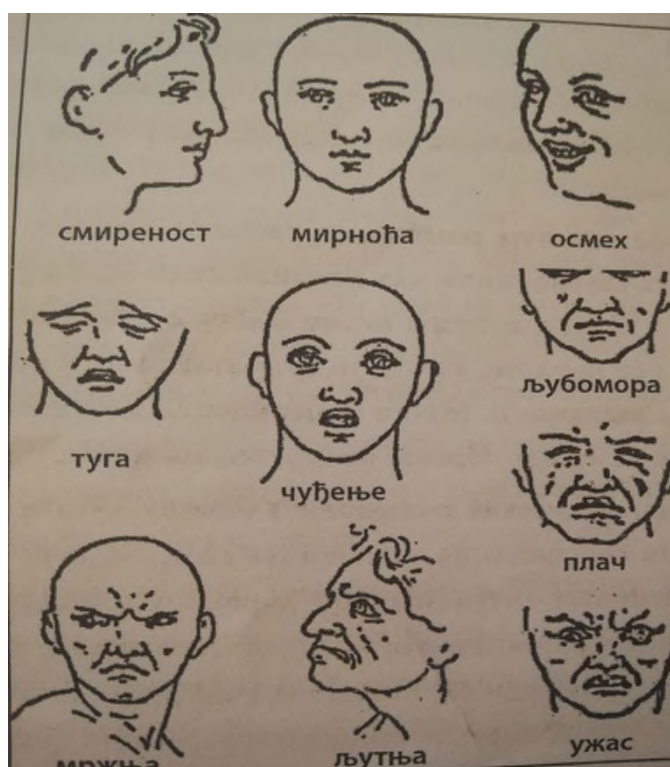
Мимика је облик изражавања емоционалног стања првенствено покретима мишића лица који се јављају невољно (спонтано), али могу бити и хотимично изазвани и изведени од стране говорника у циљу истицања одређеног емоционалног стања мисли (Савић, 2002: 36). Мимика као средство комуникације користи се још од античког доба. У то време она се користила у међусобној комуникацији са људима, али на значајности као средство за комуникацију међу глувима добила је нешто касније. За време античког доба често су биле одржаване представе које у основи имале мимику и пантомиму (Савић, 1969).

Мимика је настала од грчке речи *mimikos* и овај појам представља способност да се изразом лица и покретима очију изразе мисли, осећања и воља. Мимика може бити имитативна и стваралачка. Имитативна мимика је она мимика која имитира телесне и психичке особности других лица, док је стваралачка мимика позната нарочито у глуми, она служи за изражавање одређених унутрашњих стања лика који се глуми (Димић и Исаковић, 2018).

Мимика је фацијална експресија која представља важан део невербалне комуникације. Мимика представља помоћно средство у развоју говора које појачава значење појединих речи и говора, и развија се истовремено са развијањем усменог

говора. Мимички покрети су један од помоћних начина људског споразумевања како за глуве, тако и за чујуће особе. Мимика прати говор, те помаже његовој изражајности, као помоћно пропратно средство (Ковачевић и Исаковић, 2018 према Димић, 2002: 82).

Основна средства мимичног изражавања су: мишићи лица, обрва, очију, уста, чело и носа. Сваки од ових мишића лица, аутори их дефинишу на различите начине. Очи се често називају „прозорима душе“, где се у односу зенице и капка приказују различита осећања. Зенице стоје у нормалном положају при осећању доброте, среће и нежности, док се при грижој савести зеница спушта на доле. Када су у питању осећања беса, стрха и ужаса може се рећи да зенице стоје у средини. Ако се осврнемо на обрве, може се рећи да су оне повезане са изразом очију. Мимика уста је нешто другачија у односу да друге делове мишица лица. За уст постоје три одређена положаја усана. Подигнути крајеви усана изражавају срећу, радост, задивљеност, отвореност. Бол, незадовољство и жалост испољава се са спуштеним устима на крајевима. Сакупљање и опуштање мишића носа и чела такође игра важну улогу (Димић, 2002).

Слика 17: Приказ осећања мимиком (Димић и Исаковић, 2018).

На основу приказане слике, може се рећи да она показује различите врсте осећања које човек може да искаже самом мимиком лица. Када су у питању особе са оштећењем слуха, важно је истаћи да мимика лица преставља један од помоћних

начина људског споразумевања. Мимика појачава значење појединих речи и самог говора. Често се у литератури среће термин „мимички говор“ или „мимички језик“. Када је реч о деци са оштећењем слуха мимика најчешће настаје под утицајем средине, односно старије деце која имају типичан развој. Такође, развија се истовремено са развојем говора (Димић, 2002)

2.2. Дактилологија

Дактилологија је облик говора коришћењем прстне азбуке у којој су слова (графеме) приказана различитим али утврђеним положајем прстију десне руке. Дактилологијом се могу користити само школовани глуви, док нешколовани морају бити посебно обучени да би је користили (Савић, 2002:37).

Савремене методе и помоћна средства која помажу и олакшавају свакодневну комуникацију су разноврсна и сваки дан се све више усавршавају. Када се осврнемо на основни задатак настеве глуве и наглуве деце јесте да се оспособе у служљу говора (Димић, 2002). Поједини аутори сматрају да дактилологија представља спорију форму гласовног говора, па се из тих разлога дактилологија користи увек у комбинацији са још једним средством (Јуриша, Цилига и Тоља, 2011).

Термин дактилогије води порекло од грчке речи *daktylos* што значи прст и грчке речи *logos* што значи слово, појам, учење, наука. Назив дактилологија је био употребљаван још у доба Педра де Понса (Димић и Исаковић, 2018).

Дактилологија или прстна азбука представља специфичну форму писане комуникације која се састоји од утврђених положаја прстију једне или обе руке. Сваки положај и покрет прста означава једно слово писма – азбуке. Она преводи гласове усмено говора на визуелни (оптички) тип. Сви прстни знаци су еквиваленти писму, тако да се могу читати видом код особа са оштећењем слуха, али и додиром или тактилним путем код слепоглувих. Уколико се слова приказују једном руком онда се то зове дактилологија (*daktylos* – прст), док се показивањем обе руке зове хирологија (*hiros* – рука). У овом облику невербалне комуникације, важно је истаћи да покрети прстију носе основно значење. Такође, као што сваки глас има свој графички знак-слово (графема), тако се и употреба слова прстима назива дактилема. У нашем језику постоји 30 дактилема, јер толико постоји слова у азбуци, али гестова има неограничен број, јер за сваки појам постоји гестовни знак. Дактилологијом као средством за

комуникацију могу користити искључиво школовани глуви који знају да говоре, пишу и читају. Сви други не могу користити јер не знају реч за појам већ се изражавају гестом (Савић, 2002).

Термин прстна азбука је и најадекватнији, јер сваком гласу одговара прстни знак. Због специфичности језика, где се разликују слова од језика до језика, сваки језик има и своју прстну азбуку. Прстна азбука се користи упоредо са коришћењем знаковног језика у свакодневној комуникацији. Дактилологија се користи у случајевима када не постоји знак за одређени појам или га пак особа не зна, те се користи спеловање. Спелују се властита имена, имена улица, градова, термини из области политик, науке и друго. Дактилологија се у тим случајевима употребљава граматички правилно (Димић и Исаковић, 2018).

У основи прстне азбуке је имитација штампаних слова односно графема, али и конвенционални знак за поједина слова која немају у позадини штампано слово. Свака графема има свој редослед, у зависности од писма одређеног језука. У Србији тај редослед се зове азбука, која је добила име по прва два почетна слова у словенским језицима А- аз, Б-бука, док је код оних који користе абецеду по редоследу А-а, В-ве, С-се, али и оних који користе алфabet А-алфа, В- бета (Обрадовић, 2016).

Дактилологија као помоћно средство у комуникацији пружа могућност да се од најранијег узраста детета, чак у предшколском периоду почне са коришћењем говора, да му се помогне да користи реч када не може да изговори све гласове. Дефектолог-сурдолог има важну улогу у то развојном периоду детета. Основни задатак сурдолога јесте да детету помогне у постављању прстију и мора исправљати сваку грешку. Када дете савлада позицију и правилан положај прстију, прелази се на вежбање брзине и темпа дактилирања. Такође, аутори наводе да се на самом почетку не треба дактилема везати за слово, то је само пролазна фаза која има за циљ визуелно увежбавање положаја прстију и вежба за заузимање различитих положаја прстију (Ковачевић и Исаковић, 2019, према Савић и Ивановић, 1988).

Аутори који су се бавили истраживањем о дактилологији наводе да деца са оштећењем слуха у почетној фази усвајања дактилологије речи третирају као лексичке јединице, а требало би то да изгледа као серија слова, како би касније схватили да тај низ представља графеме језика. Циљ поменутог истраживања имао је за циљ да утврди да ли тренинг дактилологије, путем непознатих речи може побољшати правопис код

глувих ученика. Истраживањем је обухваћен 21 ученик, старости 4 до 14 година. Резултати истраживања говоре у прилог томе да су ученици подједнако добро могли да путем дактилологије означе речи, али и да их правилно напишу. И даље се велики број истраживања усмерава ка томе у којој мери дактилологија помаже у усвајању и савладавању правописа (Исаковић, 2013; Haptonstall-Nykaza & Schick (2007).

Уколико је дете од раног узраста усмерено на коришћење дактилема и дактилирање, али и правилно је усвојило, важно је прећи на повезивање са словима и гласовима, па на крају и са речима. Од првог дана обуке важно је истаћи и читање са усана. Касније се дактилологија све мање користи, како би дете што више користило орални (усмени) говор (Ковачевић и Исаковић, 2019). Употреба дактилологије има велику важност и неопходна је у почетном читању и писању. Од првог дана школе, наставник се обраћа говором, а деца прате визуелно и аудитивно. Касније током усвајања фонема, наставник ће користити прстни знак за сваку графему и дактилирати према већ познатим правилима (Димић, 1997).

2.3. Гест

Развојем људског друштва, развијала су се и средства за комуникацију. Сагледавајући са природне стране човековог развоја, може се рећи да је наједноставније средство за споразумевање гест. Са друге стране најсложеније средство споразумевања представља говорни језик, који поред изговарања има и писану форму или писмо (Димић и Исаковић, 2018).

Када је реч о гесту, може се рећи да представља основ невербалне комуникације. Још је Аристотел говорио о важности руку коју је називао оруђем помоћу кога говоримо. Гест је свака радња којом се ствара неки видни знак од стране једне особе која шаље тај знак другој особи (Савић, 2002).

Гест постоји од самог настанка човека. Не може се одвојити од говора и увек прати говор. Гестовни говор означава предмет, радну операцију или неко афективно стање. Други назив му је кинетички говор. Кинетички говор обухвата мимику лица, пантомиму која се испољава покретима целог тела и гест који је изражен покретима руку. Они се међусобно допуњују и комбинују, те је на тај начин мисао говора јасније исказана. Гест користимо у свакодневној комуникацији, било свесно или несвесно. Природни гестови су чести у ситуацијама када нпр. не разумемо језик другог

говорника, када смо у другој средини и када желимо нешто да питамо. Ови гестови су спонтани и на директан начин указују на предмете, бића, простор, а такође имитирају и битне карактеристике неке појаве или особе (Димић и Исаковић, 2018). У језику глувонемих шаке преносе поруку, док уста допуњују значење геста. Они допуњују значење говора, али и објашњавају оно што недостаје у поруци (Боранијашевић, 2014).

Гест као средство комуникације условно користи и покрете лица и тела. У поређењу са говором гестовни знаци се могу окарактерисати као тренутни и брзо пролазећи. Сваки гест се карактерише очигледношћу, непосредношћу али и имитацијом радње, сваки гест је пропраћен неким емоционалним изразом лица, пантомимом и мимиком. Гестови се лако учеи не изазивају оптички замор, као што је код случаја код читања говора са усана (Савић, 2002).

Гестови као једно од основних средстава у комуникацији могу се поделити на:

- Амблеми - представљају невербалне гестове који замењују вербалну поруку
- Илустратори - гестови који се користе у илустрацији, појашњењу вербалне поруке. Уколико се користе самостално немају неко значење (Обрадовић, 2005).

Знаци гестовног језика су носиоци значења речи, појмова, реченица, мисли или идеја. Знаци код глувих су визуелне природе и имају особину ширења искуства, на један конкретнији начин. Гестовима се изражавају статичке или динамичке карактеристике садржаја о којима се говори. Они представљају тзв. арбитрарно договорене знаке који су карактеристични за ту одређену средину и морају бити научени. Гестови су конкретни, те се лако и уче и памте, сва деца их разумеју (Ковачевић и Исаковић, 2019).

Важно је напоменути и имати у виду негативне стране геста. Једна од главних мана геста јесте што не подлаже правилима граматике и синтаксе. Конкретан гестовни израз чини лексичку сиромашну форму, али и немогућност споразумевања гестом у мраку (Савић, 2002).

Гест је веома значајан код глувих особа. С обзиром да је глува особа визуелни тип, услед оштећења слуха, те све што сазнаје и доживљава из своје околине она то чини путем чула вида. Глува особа развија гестовни говор на основу сопственог кретања и подржавања околине. Сам покрет помаже у развоју глувог детета. Постоје

специфични покрети, који су познати и разумљиви само у кругу породице. У школи, глуво дете учи покрете средине у којој живи. Ти школски гестови се појављују спонтано, са циљем споразумевања са околином (Димић и Исаковић, 2018).

2.4. Знаковни језик

Знаковни језик представља средство изражавања глувих и наглувих лица. Он користи мануелне симболе како би се разумеле идеје и концепти, али и прстну азбуку. Знаковни језик има своју сложену структуру, која се данас може поредити са структуром писаног и говорног језика. У свету се користе различити знаковни језици, али постоји и међународни прихваћени знаци који се користе у више језика. Када је реч о знаковном језику код нас, он служи као средство у свакодневној комуникацији, како би особа изразила своје жеље, личну вољу, али и за изражавање личних ставова (Димић, Половина и Кашић, 2009). Историјски посматрано људи са оштећењима слуха су користили знаковни језик послењих 7000 година. Сво то коришћење знаковног језика било је доведено у контекст описа одређених ситуација, догађаја, али сви ти историјски документи нису давали тачан податак о начину преношења знаковног језика (Исаковић, 2013).

Грујић (2017) истиче да је велики број аутора током деветнаестог века сматрао да знаковни језик имитира објекте, догађаје, али и да су представљени баш онакви какви су у природи. Данас је знаковни језик развијен са правилном граматицом, великим бројем речи и има своју друштвено правилну употребу. Знаковни језик заснива се на ручно-визуелној манифестацији. Положај руке, контакт очима, израз лица и положај усана једни су од основних параметара у комуникацији знаковног језика (Радић - Шестић, Остојић и Ђоковић, 2015).

Када говоримо о историји знаковног језика у нашој земљи, она се везује за отварање првих школа за глуву децу, крајем 19. века. Сматра се да су основне појмове знаковног језика на наше просторе донели учитељи који су се обучавали на територији данашње Чешке и Аустрије. Њихови ђаци су активну еволуцију развили сопствени систем знакова, те се на тај начин формирао српски знаковни језик. Овај знаковни језик се и дан данас користи (Жижич и Јаслар, 2014).

Сваки знаковни језик у свим државама света признати су уставом, законом, уредбама и одлукама органа државе. Статус знаковног језика разликује се од државе до

државе, али и влада и различити органи тумече улогу знаковног језика. Поједине земље дозвољавају употребу знаковног језика у свим нормама друштво, док је у другим државама забрањена употреба знаковног језика чак и у учионици (Обрадовић, Димић и Бановић, 2010).

Специфичности знаковног језика и фактори који су битни за његову улогу могу се сагледати кроз више елемената. Пошто знаковни језик представља невербалан облик комуникације, са друге стране омогућава најфинију појмовну диференцијацију. Посебна пажња у знаковном језику поклања се култури знака односно геста. Сваки знак је у функцији уколико се правилно користи са говором, мимиком и дактилологијом. Значајност се огледа у тачности, правилности и до краја изведеношћу. Уколико се не познаје сваки гест, особа која га изводи треба да изврши заменом са дактилним знаком. Сваки знак у артикулационом периоду карактерише очигледношћу, непосредношћу. Знаковни језик омогућава лакше школовање деце са оштећњима слуха, да разумеју догађаје око себе. У комбинацији заједно са дактилологијом, допуњавају читање говора са усана, али и уз примену слушних амплификација помажу у свакодневном животном функционисању. Знак је највише делотворан за учење „тежих“ појмова, ту значајну улогу преузима дактилологија (Димић и Исаковић, 2018).

О ефектима знаковног језика на вербални говор потврђује велики број истраживања на ову тему. Једно од истраживања бавило се о ефикасности знаковног језика глувих на њихова комуникативна и образовна постигнућа. Укупан узорак овог истраживања чинило је шездесеторо деце, која су била подељена у контролну и експерименталну групу. Групе су биле изјадначене по степену оштећења слуха, коефицијента интелигенције, пола, школског успеха и комуникативних способности. Свакодневним учешћем у комуникационе радионице, експериментална група је учила знаковни језик, док контролна група није била изложена третману. Након петомесечног третмана, извршено је тестирање обе групе у погледу комуникативних способности, инструментом Скала комуникативних способности и упоређене су са школским успехом. Резултати истраживања јасно говоре да је знаковни језик у великој мери помаже у унапређењу вербалних рецептивних способности, унапређењу вербално експресивних способности, глобалних способности комуникације, али и школског успеха (Радоман и Николић, 2013).

Исаковић (2013) у свом истраживању говори о употреби различитих реченица у писаном, говорном и знаковном изразу код глувих и наглувих ученика. Истраживање је спроведено на узорку од 83 глува и наглува ученика, узраста од трећег до осмог разреда. Основни циљ истражива био је испитати утицај узраста и степена оштећења слуха на облик изражавања. Резултати истраживања говоре да је највише била заступљена употреба простих реченица. У свом говорном изразу код глувих и наглувих ученика карактеристична је несамосталност у изражавању, тешкоће у осмишљавању реченица, речи, али значано је истаћи да они то превазилазе употребом знаковног језика. Коришћењем знаковног језика установљено је да су ученици знатно боље и детаљније описивали призоре, радње. Такође, резултати нам говоре да је највише заступљеност простих и простопроширених реченица била при знаковном изражавању. Када су у питању сложене реченице, утврђено је да највише сложених реченица заступљено у знаковном језику у поређењу са писаним и говорним изразом. У истраживању није пронађена значајност у степену оштећења слуха и усвојености речи и различитих врста реченица.

Ковачевић (2013) сматра да особама са слушним оштећењима треба омогућити усвајање два језика. Знаковни језик или језик глуви, али и говорни језик који сви чујемо. Како би се то постигло, важно је да дете буде изложено двема језичким заједницама. Постоје бројна истраживања о усвојености знаковног и говорног језичког израза код глувих. Поменути аутор је спровео истраживање са циљем испитивања степена усвојености знаковног и говорног језичког израза религијских појмова. Узорак истраживања чинило је 91 глуге и наглуве деце, основношколског узраста. Од укупног броја испитиваног узорка, 13 испитаника је имало кохлеарни имлант, 8 испитаника са умерено тешким оштећењем слуха, 22 ученика са тешким оштећењем слуха, 43 ученика са врло тешким оштећењем слуха, и свега 5 ученика са тоталним оштећењем слуха. У истраживању извршена је квантитативна и квалитативна обрада. Резултати истраживања указују да познавање и разумевање појмова говорног и знаковног језика расте са узрастом. Ученици млађег школског узраста показали су непотпуно нразумевање, и највише су се изражавали знаковним језиком. Није утврђена статистичка значајност између ученика различитих полова. Грешке које су се најчешће јављале при тестирању, резултирале су стварање речи са новим значењем (зао-жао, Ева-ево, рај-крај). Све ово нам указује да развој знаковног језика знатно утиче на развој говорног језичког израза.

3. Главне специфичности дактилологије

Дактилологија представља технику комуницирања, која користи положај прстију десне руке као основно средство у комуникацији. Положајем прстију десне руке, деца са оштећењем слуха, помаже се у усвајању говорног језика, као и олакшавања перцепције читања гласова са уста, што ће условити успостављање течније комуникације међу глувима, али и чујућих са глувима који знају дактиле знаке. Пошто је дактилологија „облик говора“, важно је истаћи да она уважава и користи све синтаксичке, језичке и ортографске норме језика (Савић, 2002).

Сваки језик има своју норму, а то је његова азбука. Азбуком је утврђен редослед слова једног језика, које је настало кроз историју, а које се користе за графичко приказивање гласова. На основу овога може се рећи да прстна азбука или датилема има онолико колико и слова у том језику. Свако слово представљено је одређеним положајем прстију на руци, која имитира латиничну графичку слику тога слова или су условно договорени одређени положаји прстију за то слово (Савић, 2002).

Дактилологија као средство комуникације треба укључити од првог дана школовања деце. Целокупан успех у савладавању прстне азбуке зависи од правилног методског приступа, али и правилне технике дактилирања. Важно је истаћи да је ова метода највише заступљена у периоду описмењавања односно у прве две године учења, а касније се користи искључиво када се јави потреба. Дактилологија има своје основне задатке уз помоћу којих ће олакшати читање говора са усана, побољшати артикулацију гласова, али и биће добар артикулатор при читању. Како би се сви ови задаци остварили, важно је истаћи и значајност односа наставника и ученика (Димић и Исаковић, 2018).

Дактилема представља дактилни знак било којег слова, који одговара графичком знаку - графеми, али и артикулеми односно артикулационом гласу. Свака дактилма која се приказује у артикулационом низу као слово или као гласови у речи ствара се реч односно појам. У самом дактилном говору сачувана су сва правила ортографије и граматике, а то подразумева: промена по временима, промена по падежима, слагање по броју, роду и падежу, коњугацији. Ово није случај са гестикулацијом, јер се гест - појам један поред другог обично слажу у инфинитивном облику (Савић, 2002).

Када је реч о дактилном говору, важно је истаћи да овај вид говора има сличности и разлика од писаног и усменог говора и то:

1. Свака дактилна реч је подређена правилима писаног и усменог говора
2. Дактилна реч се перципира видом као и писана реч али и уколико је считана са уста саговорника
3. Онај ко говори и користи дактилне знаке, гради реч на исти начин када би је писао, дакле граматички исправно
4. Свака дактилема мора се считавати једна по једна, и стављати у реч како би се разумело њено значење
5. Неопходан је интелектулани напор у памћењу и састављању дактилема у целу реч (Савић, 2002)

Како би свака дактилирана реч - појам правилно била схваћена, неопходна је добра визуелна меморија, мисаона компонента - синтеза, у самом схватању показиваних знакова, као и њихово повезивање у целину. Важно је истаћи да у дактилологији, као и у сваком читању, најважнију улогу игра сазнајна компонента, познавање речи, али и њено значење, како би дактилеме биле схваћене у семантичком смису (Савић, 2002).

Дактилологија по својој функцији је еквивалента оралном говору, и као таква се мора придржавати одређених правила. Читање, писање и изговарање имају своје норме које се морају поштовати, а све то важи и у самом дактилирању. Дактилира се десном руком, са подигнутим подлактицама у висини груди. Прсти руке и шаке окренути су према саговорнику и не смеју се прекривати уста. Рука којом се дактилира креће се с лева на десно, као и при писању. Свако представљање слова дактилним знаком мора бити јасно, изражајно и чисто. Сувишне покрете треба избегавати како не би успорили препознавање дактилеме и самим тим отежали читање слова. Дактилирање мора бити лагано са уједначеним темпом, које је праћено полугласним изговарањем дактилеме и сливањем у нормалну реч. Нешто касније темпо се појачава, све до темпа оралног говора. Речи се одвајају кратким паузама, док крај реченице се означава спуштањем руке. Све што је дактилирано мора бити граматички исправно. Пошто је дактилирање активан процес, када се дактилира мора се гледати право у очи лицу којем се говори (Савић, 2002).

3.1. Недостаци употребе дактилологије

Дактилема као прстни знак замењује писано слово, а сам прстни знак мора бити видљив и јасан, док реч мора имати пуну фонетску и морфолошку основу (Савић, 2002). Паралелно са учењем дактилирања, деца се морају оспособити да читају са руку, што представља додатни проблем и потешкоћу. Свако добро читање са руку, условљено је низом фактора. Сви ти фактори који утичу на добро читање са руку морају бити задовољени. Добра техника дактилирања, темпо дактилирања, квалитетно учење дактилеме, добра артикулација, уједначен ритам дактилирања, речник којим се дете служи, изузетно добро савладавање читања, обученост и навика читања са руку, као и образовни ниво једни су од фактора који утичу на добро читање са руку (Димић и Исаковић, 2018).

Као што је већ речено са дактилирањем треба почети у најранијем периоду школовања, како би се техника дактилирања усвојила, али и упоредо са техником дактилирања, неопходно је изговарање гласа, али и његово писање (Савић, 2002).

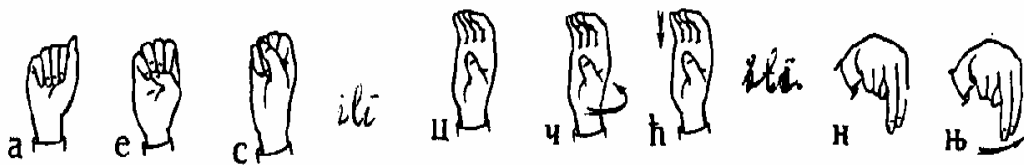

Слика 18: Приказ изговарање гласа, дактилирања и његовог писања (Савић, 2002)

Свака грешка која се јавља приликом читања са руку, знатно отежава комуникацију. Грешке најчешће настају због непознавања дактилеме али се често јаве и у другим облицима:

- Непознавање дактилеме у делимичном или потпуном смислиу , знатно доводи до погрешног читања са руке
- Често долази до оmissије слова, уколико се недовољно испрати дактилема до краја речи
- Уколико дође до супституције дактилних знакова понекад води и до формирања неразумљивих речи

- Недовољно праћење дактилирања до краја реченице може довести до омиције речи у реченици, где се губи потпуно значење и нетачно прочитане речи
- Слаба визуелна перцепција, која се најчешће јавља код сличних знакова по изгледу
- Потешкоће и немогућност повезивања дактилних знакова у речи или у реченици
- Уколико дође до метатезе једног или више дактилиних знакова може довести до погрешне речи
- Замена дактилема као што су А са Е, Њ са Н, Љ са Л

Слика 19: Приказ замене дактилема (Савић, 2002)

- Формирање речи само на основу неколико „ухваћених“ дактилема
- Често због присутног замора или смањене пажње долази до испуштања једне или више речи, што ће условити произвољно формирање реченице што све заједно води ка недовољном разумевању (Димић, 2002).

Све ове грешке се могу јавити и код одраслих глувих особа, који нису добро савладали дактилологију. Успешно савладавање дактилним знацима резултира добрим схватањем речи, њене употребне фреквентне вредности али и од знања њеног словног састава. Пратећи експерименталне студије утврђено је да особе које са тешкоћом читају говор са усана, имају знатну потешкоћу у читању дактилних знакова. Како би се унапредило читање дактилних знакова важно је спроводити специјалне вежбе за читање са усана, али и самим тим и усавршавање дактилирања. Важност савладавање технике дактилирања огледа се и у томе, што ће поред развоја оралног говора унапредити и синтаксичка и морфолошка страна оралног и писаног говора (Савић, 2002).

3.2. Специфичности сваке засебне дактилеме

Свака дактилема има своја два елемента: конфигурацију прстију и положај шаке. Оба ова елемента се могу посматрати са два разичита гледишта: лице шаље знак-емисија знака, док је друго гледиште како саговорник прима знак односно види поруку. Аутор сматра да има одашиљача речи и читача речи са руке. Како би се лакше разумела специфичност сваке дактилеме, може се рећи да се са једне стране посматра шака (длан), на којој се формира слово (дакилема- прстни знак), док са друге стране читач види леђа шаке са које треба да прочита прстни знак, односно слово (Савић, 2002).

У приказивању специфичности сваке засебне дактилеме, важно је напоменути и све факторе који утичу на правилно дактилирање, што ће условити правилно усвајање читања са руку (Димић, 2002). Када се осврнемо на досадашње азбуке, све оне су већу важност дале у положају прстију и слова са апекта емитора, а нешто мању пажњу посветили читачу поруке односно примаоцу поруке. Важно је истаћи да није добро дакилему представљати само из једног аспекта, већ је потребно то учинити са оба, јер у супротном може се створити проблем у самој комуникацији (Савић, 2002).

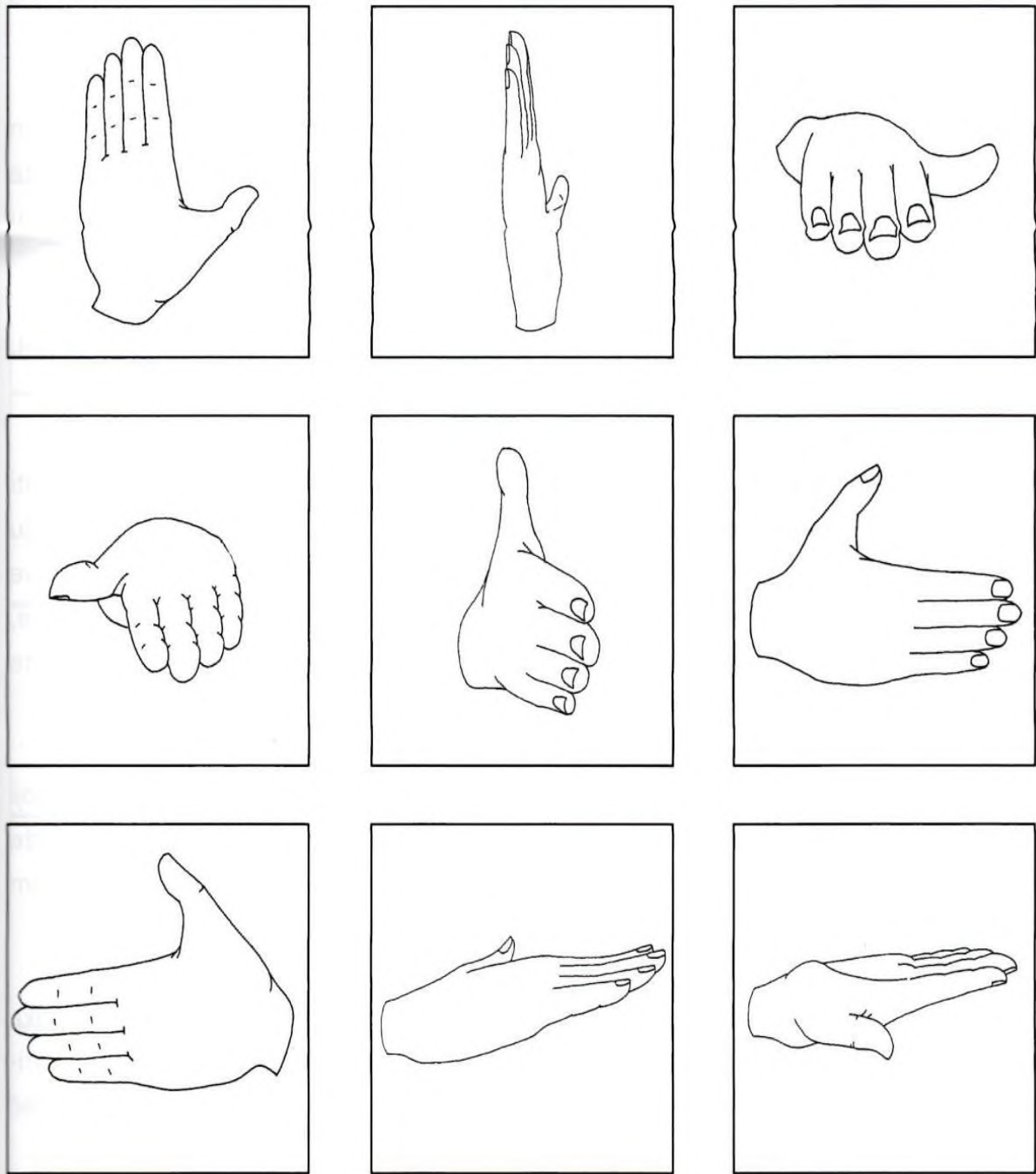
Као што је већ речено, као предуслов доброг разумевања специфичности сваке дактилеме, важно је и истаћи факторе који играју значају улогу у дактилирању и то:

- Дактилирање се искључиво врши десном руком, у изузетним случајевима левом
- Руке се налазе у висини груди, водоравно у линији устију
- Рука је увек окренута ка саговорнику, и угао руке износи 30 степени
- Не препоручује се велико кретање руку од тела и ка телу, јер се то ствара додатне тешкоће у примању знакова и могу бити погрешно виђени
- Рука не сме заклањати уста
- Не препоручује се померање лакта и он је обично постављен уз тело
- У првој години учења важно је истаћи да се учи успореније да би се сви знаци дактилирања научили спорије и правилније
- Брз темпо представља сметњу за усвајање прсне азбуке
- При самом дактилирању између речи у реченици се прави кратка пауза, а на крају дужа пауза и руке се спуштају

- Уколико се пита може се дати зак питања у ваздуху са одговарајућим изразом лица (Димић, 2018).

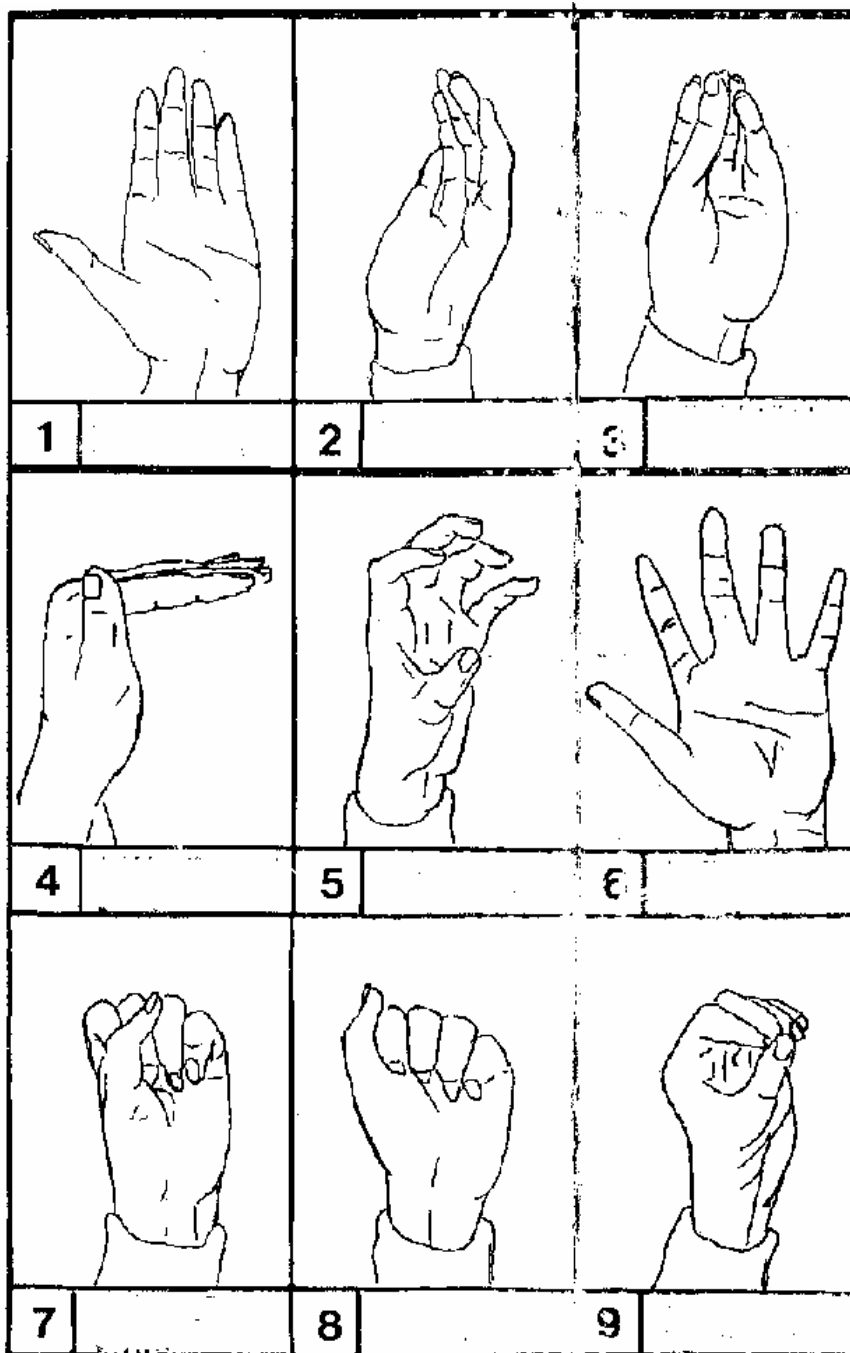
Сам процес дактилирања у почетку успорава говор. Права вредност прстне азбуке јесте што она уједно служи као аутокоректор, односно посебно у читању и то почетном, док дете прати текст боље чита и изговара. Правлно дактилирање олакшава и читање говора са усана и лица, јер се при том читању не може јавити невидљиви гласови које дете мора да допуњује према смислу и значењу. У разреду је при дактилирању знатно олакшан фронтални рад са ученицима. Материјал који се користи при усвајању прстне азбуке, искључиво мора бити онај материјал који се користи у развоју усменог говора. Важно је напоменути да се прстна азбука усваја у служби општег развоја говора. Разумевање речи и перцепција која се дактилира зависи од навика да се чита са руку, од флуентности при дактилирању, од способности особе која дактилира да успостави што бољу комуникацију, као и од познавања дактилеме. Сама успешност у разумевању речи, фреквентности дактилиране речи, као и познавања речи. Свака особа која жели да комуницира са глувим и наглувим особама, изузетно је важно да влада дактилологијим. Посебна пажња се мора посветити техници дактилирања, као и техници изговарања одређених гласова и његовим писањем. Како се учи изговарање гласова, његов прстни знак, потребно је приказати и његову графему односно писање. Све ово важно је да онај ко дактилира има добар смер, брзину и начин извођења, али и врсту покрета. Водећи рачуна о свим наведеним факторима за правилно дактилирање у наставку рада биће приказане специфичности сваке дактилеме појединачно (Димић, 2002).

Као што је до сада познато велики број досадашњих азбука био је непотпун и једностран. Разлог за то може се пронаћи у гледишту преноса дактилеме. Једноставно може се рећи да су досадашње азбуке приказивале искључиво положај прстију одашиљача поруке, али не и са аспекта читача поруке. Како би се спречио неспоразум у преносу поруке, важно је приказати свако слово из оба аспекта. Завршни део руке - односно положај шаке има 27 положаја, док сам длан - шака има девет различитих окретања: напред, назад, према горе, према доле, ка себи, од себе, налево, надесно и натраг. Положаји прстију могу бити у шест различитих положаја: раширени, савијени, у међусобном додиру, према доле, према горе и истурени положај (Савић, 2002 према Гордан 1995).

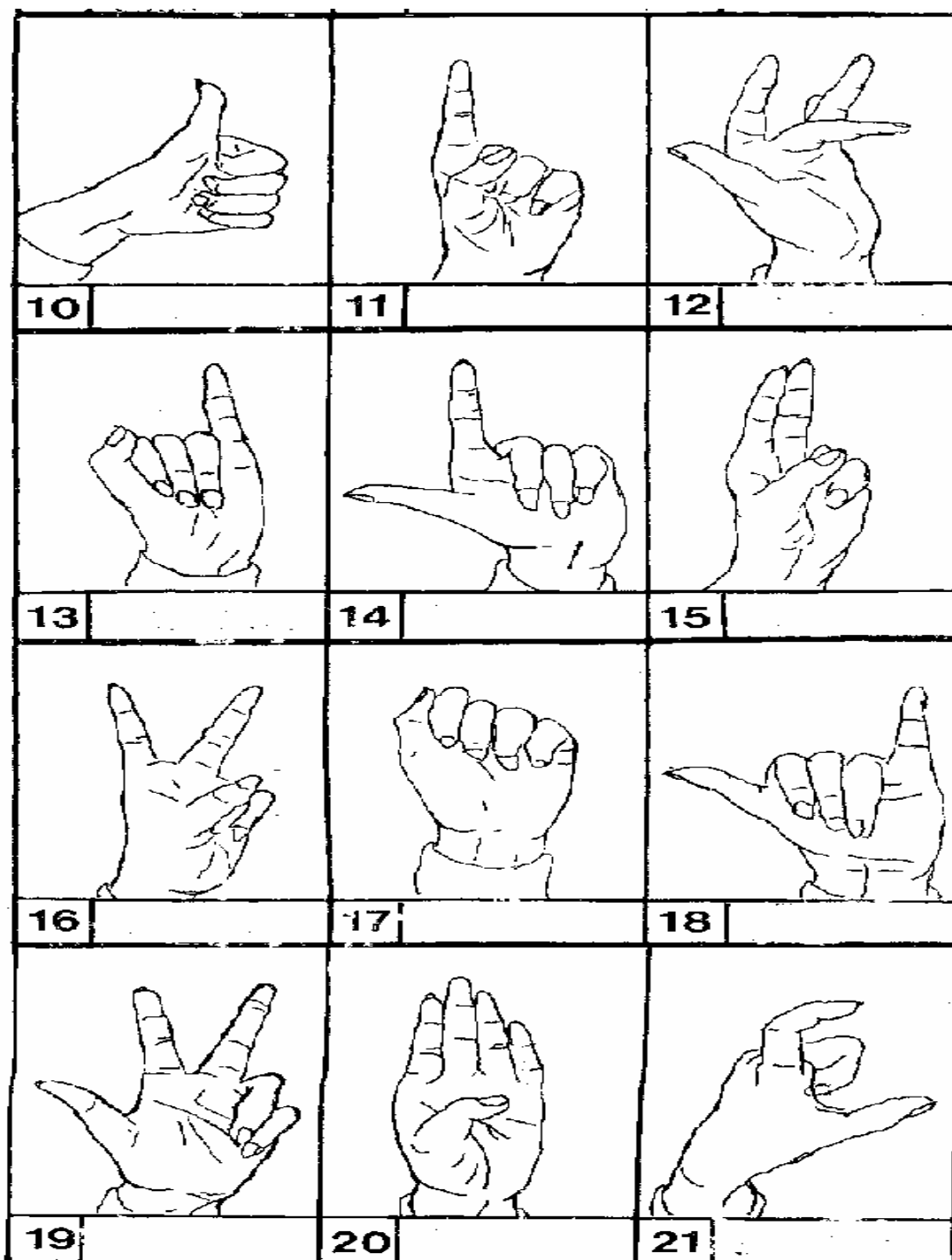

Слика 20: Приказ положаја шаке и длана (Радић-Мухвић, 2015, према Tarczaу, 2005).

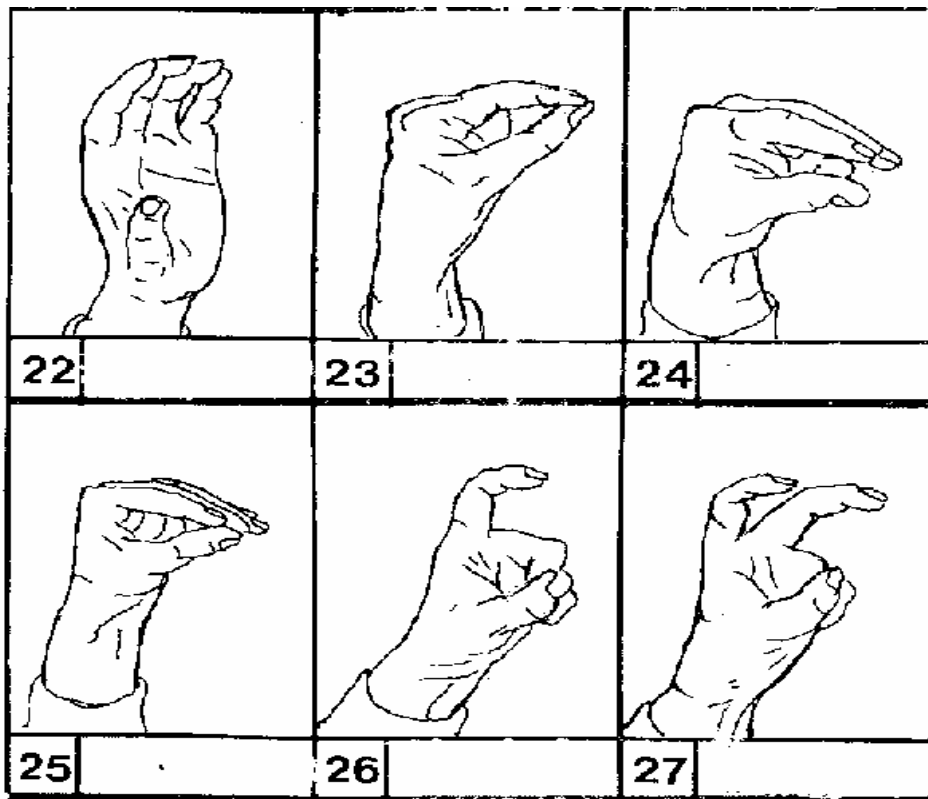
Положај шаке односно длана мора се изводити на правилан начин, како би се избегло погрешно тумачење знака или потпуно неразумевање (Радић-Мухвић, 2015).

Слика 21: Обликовање положаја шаке при дактлизирању (Савић, 2002, према Гартан 1995).

Слика 22: Обликовање положаја шаке при дактилизирању (Савић, 2002, према Гартан 1995).

Слика 23: Обликовање положаја шаке при дактилизирању (Савић, 2002, према Гарган 1995).

Аутор Савић (2002) у свом приручнику Невербална комуникација код глувих, јасно описује усвајање појединачних дактилема ћириличног писма, које је утврдио Савез за глуве Југославије 1964.године. У наставку рада биће приказане појединачне дактилеме ћириличног писма.

Шака окренута ка спољној страни, са савијеним прстима према длану. Палац стоји прислоњен уз кажипрст који је савијен.

Прсти су у усправном положају, док је палац наслоњен на длан који је окренут ка споља.

Кажипрст и средњи прст постављени у облику слова V латинице. Мали и домали наслоњени на длан, који је споља окренут, а палац прислоњен на домали прст.

в

Кажипрст и средњи прст испружени, шака окренута на леву страну која заједно са подлактицом чини слово Г ћирилице. Сви остали прсти су скупљени, палац је преко средњег прста.

г

Шака окренута споља. Кажипрст окренут и испружен ка горе, сви остали прсти савијени и са палцем праве круг, како би шака направила лик слова D латинично.

д

Положај прстију исти као код слова Д, само се цела шака окреће на десно. Шака је окренута споља. Друга варијанта овог слова јесте да се малим прстом покаже слово J и споји са словом Д.

ј

Када је у питању слово е, сви прсти су савијени према длану, на којем је положен палац. Цела шака је окренута ка споља.

е

Домали и мали прст савијени ка длану, преко којих се наслања палац. Кажипрст и средњи прст исправљени и покретом праве латинично штампано слово Ж, шака окренута ка споља.

ж

Слово З: сви прсти савијени на длану и преко њих наслоњен палац. Кажипрст испружен и чини покрет латиничног слова Z. Шака окренута ка споља.

з

Код слова И, мали прст је исправљен на горе, остали прсти савијени, са наслоњеним палцем пеко њих. Малим прстом се ствара латинично слово И, са шаком окренутом ка споља.

и

Када је у питању слово Ј, положај прстију је идентичан

ј

к

као код И, осим што се са малим прстом изводи покрет слова Ј. Код слова К кажипрст и средњи прст се постављају у облици латиничног слова В, палац је притиснут на средњи прст, а мали и домали савијени на длану. Шака окренута ка споља.

Палац и кажипрст стварају латинично слово Л, док су сви остали прсти приљубљени ка длану са шаком окренутом ка споља.

Исти положај прстију као код слова Л, само што у овом случају корен шаке прави покрет према десној страни на доле. Шака окренута ка споља.

Кажипрст, домали и средњи прст окренути на доле, шака савијена у корену прстију, палац и мали прст савијени иза три прста и не виде се. Прсти слободно висе у ваздуху, са којима је исписано латинично слово М. Прсти окренути споља.

Кажипрст и средњи прст савијени на доле, остали прсти савијени на длан и не виде се. Шака савијена у корену. Прсти су окренути ка споља и исписано је латинично слово Н.

Идентичан положај прстију као код слов Н, само се малим прстом прави покрет слова Ј. Друга варијанта је спајање слова Н+Ј.

Палац и кажипрст чине слово О, сви остали прсти савијени у полукругу. Страна руке се окреће споља.

Кажипрст подигнут, док палац додирује унутрашњу страну средњег прста. Домали и мали прст савијени на длан. Цела шака се окреће нагло ка спољној страни удесно.

Средњи прст је постављен преко кажипрста, и мало се подиже у средњем зглобу како би направио облик слова Р, док су мали и домали наслоњени на длан преко којих иде палац. Рука окренута ка споља.

Код слова С, кажипрстом се у ваздуху исписује облик слова, док су остали прсти савијени на длану и не виде се.

Код слова Т , кажипрст је савијен, а палац се наслања на њега и стварају слово Т, док су сви остали прсти слободо испружени увис. Рука ивицом окренута ка споља.

Кажипрст и палац су савијени у полукруг, где стварају полуотвор. Остали прсти су савијени и притиснути на длан, при чему се кажипрст креће једном на доле.

Кажипрст и средњи прст су спојени у усправном положају , док су мали и домали савијени на длан, преко којих се спушта палац.

Кажипрст савијен у полукруг преко кога иде палац, па се самим тим ствара облик слова Ф ћирилице. Остали прсти су мало одмакнути и исправљени , док је читава рука окренута према споља.

Сви прсти су усправљени, палац је приљубљен са стране уз длан , док се рука покреће ка горе, слично фашистичком поздраву. Длан је окренут ка споља.

Сви прсти су полусавијени заједно са палцем стварају полукруг. Рука ивицом окренута ка споља.

Кажипрст и палац савијени у полукруг и стварају слово С, док су остали прсти савијени на длану , а кажипрст прави неколико покрета горе доле, као квачице на латиничном слову Ч.

Кажипрст и мали прст су подигнути, а остали прсти су савијени на длану , преко којих иде палац. Све ово даје положај слова Ц, а цела шака окренута је према споља.

Шака окренута ка споља. Сви прсти су скупљени у групу и праве кружне покрете.

Као што је већ напоменуто, о посебности и специфичности сваке дактилеме на нашим подручјима угланом се бавио аутор Савић, где поред засебности о свакој дактилеми, детаљно објашњава и редослед њиховог учења (Савић, 2002).

3.3. Примена дактилологије у оквиру Закона о знаковном језику

У Србији постоји низ закона којима је регулисано право на равноправно васпитање и образовање особа са оштећењем слуха. Закон о основама васпитања и образовања прописано је остврење образовања на српском језику. Такође, овим законом регулисано је да особе које користе знаковни језик или неко посебно писмо, васпитно-образовни рад може да се изведе на знаковном језику, или помоћу неког другог средства тог језика. Закон о високом образовању предвиђа да високошколска установа може за студенте са хендикепом организовати студије на знаковном језику.

Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања и Сектор за заштиту особа са инвалидитетом воде посебну бригу о усклађивању нормативних аката наше земље, али и усклађености нормативних аката која владају како у свету, тако и у Европи. Поменута министарства, али и Савез глувих у Србији дуго година истицали су кључне проблеме са којима се особе са оштећењем слуха суочавају. Један од кључних проблема представљала је употреба знаковног језика, која је била забрањена у јавном животу. Данас, након усвајања употребе знаковног језика мишљења о знаковном језику су и даље подељена. Једни сматрају да знаковни језик знатно успорава усвајање говора као средства комуникације. Са друге стране када се детаљно сагледају наставни план и програм образовања особа са оштећењем слуха, главни циљ је развој говора (Обрадовић, 2016).

Аутори Жижић и Кордић (2019) у сарадњи са Градском организацијом глувих у Београду, Асоциацијом тумача српског знаковног језика и уз подршку Тима за људска права Уједињених нација у Србији, спровели су истраживање о примени Закона употребе знаковног језика. Циљ истраживања био је проверити ефикасност усвајања закона. Кроз извештај овог истраживања аутори наводе основне одредбе закона, али и на начин на који су те одредбе примењене у пракси.

Закон о употреби знаковног језика усвојен је 28. априла 2015. године. Овим законом уређена је употреба знаковног језика, односно право на учење знаковног језика, као и право на употребу услуге знаковног тумача за знаковни језик. Такође,

урађене су мере за подстицање примене и унапређење коришћења знаковног језика кроз информисања, као и образовање на знаковном језику (Сл. Гласник РС, бр.38/2015).

Према Закону о потврђивању конвенције о правима особа са инвалидитетом члан 2, јасно говори да језик обухвата све говорне и знаковне језике, али и друге облике језика који се не изговарају. Исти закон чланом 9, препознаје потребу за професионалним знаковним тумачима, који би знатно олакшало свакодневно функционисање особа са инвалидитетом. Овом конвенцијом држава је у обавези да обезбеди адекватно школовање и употребу знаковног језика, али и да промовише лингвистички идентитет заједнице глувих (Сл. Гласник РС, Међународни уговори, бр. 42/2009).

Споменути Закон о употреби знаковног језика члан 3. Глуву особу дефинише као „особа коа је услед информационих, комуникационих и других препрека ограничена у пуном и равноправном учешћу у друштвеном животу“. Истим чланом знаковни језик дефинишу као „природни облик комуникације глувих особа који има своја језичка својства, укључујући граматичке функције, фонологију, морфологију и синтаксу“. Дефиниција тумача знаковног језика регулисана је истим законом, члана 3 као „лице које је у складу са законом, стекло стручне компетенције за обављање послова тумача за знаковни језик, односно стручне компетенције за превођење говорног језика на знаковни језик и знаковни језик на говорни језик“.

Свака установа која је стекла статус јавно признатог организатора активности образовања одраслих, у складу са законским нормама, на основу програма, који може бити прилагођен потребама и могућностима може спроводити учење знаковног језика. Овим прилагођавањем и организацијом учења знаковног језика стичу се знања, способности и вештине ради стицања кључних компетенција за остваривање развоја личности у свим сегментима њеног развоја. Такође, чланом 5 дефинисано је да стичу способности за употребу стечених знања, вештина и ставова, неопходних за обављање радних активности тумачења знаковног језика и стицања стручних компетенција за обављање послова тумача за знаковни језик, у складу са законом.

Према Конвенцији УН особа са инвалидитетом употреба знаковног језика помиње се у члановима о приступачности, слободи изражавања и доступности информација, образовању, али и то да конвенција изједначаје знаковни језик са свим

другим језицима. Када се сагледа Закон о употреби знаковног језика код нас, може се рећи да поред два утврђена права о знаковном језику која се односе на право учења знаковног језика и право на употребу услуге тумача знаковног језика, закон није препознао још два важна правила за особе са оштећењем слуха: српски знаковни језик и културу глувих. Такође, један од кључних проблема код особа са оштећењем слуха јесте и само образовање глувих, које се не спроводи на српском знаковном језику, али и сама доступност тумача знаковног језика. Аутори сматрају да особе са оштећењем слуха нису довољно упознате са својим правима које их следе по Закону о употреби знаковног језика (Жигић и Кордић, 2019).

Уколико gluva особа није у могућности да на основу другог облика комуникације, читања са усана, писања или на други начин оствари неко право, особа има право на употребу услуге тумача за знаковни језик. Овим законом јасно је дефинисана употреба знаковног језика у поступцима пред јавним службама, употреба у политичком животу, у установама образовања, употреба знаковног језика код послодавца. Уколико дође до прекшаја правног лица који забрани или не омогући употребу знаковног језика следе новчане казне од 200.000 до 500.000 динара.

Аутори Жигић и Кордић (2019) кроз анализу примене закона у употреби знаковног језика предлажу и одређене препоруке ради унапређења правног оквира закона. Они наводе да је потребно препознати културолошко-језички идентитет глувих, да се знаковни језик препознаје као први језик заједнице глувих, обезбедити довољно тумача али и сарадника у настави.

Дактилологија као посебно средство у комуникацији кроз Закон о употреби знаковног језика се не помиње, што не значи да се она као средство не користи уз знаковни језик.

4. Савремене методе које укључују дактилолошке азбуке

Методама рада деце са слушним оштећењима бавио се велики број методичара, педагога, дидактичара. У самом образовању глувих и наглувих примењује се велики број метода које су међусобно сличне, али су исто тако са друге стране специфичне и самосталне. Како се развијала сурдопедагогија развијале су се и сама методе рада. Временом су се методе усавршавале и прилагођавале у складу са научним сазнањима (Обрадовић, 2005). Савремене методе које се користе у раду са глувом и наглувом децом ради остваривања комуникације, у основи користе комбинацију прстне азбуке и знака (Димић и Исаковић, 2018).

Сурдопедагошке методе се могу поделити на вербалне (оралне), невербалне и комбиноване (Обрадовић, 2005). Димић (1994) методе демутизације дели на: оралну методу (аналитичка, синтетичка, аналитичко синтетичка, глобална), комбиноване методе, методе писања, методе тоталне комуникације. У наставку рада биће приказана орална метода, комбиноване методе, али и савремене методе које се користе данас у свету (Димић и Исаковић, 2018).

4.1. Орална метода

Орална метода представља средство или метод у раду са глувим ученицима, који уз помоћ сурдопедагога уче изговарање свог матерњег језика (Савић и Ивановић, 1994). У зависности шта је доминантно у периоду учења орална метода се може поделити на: оптичко-кинестетичку и акустичко-кинестетичку. Јохан Кондар Аман је поставио прве темеље ове методе. Орална метода је имала свој развој кроз целу историју. Самјуел Хајнике је други утемељивач ове методе, који је отворио прву оралну школу. Након његове смрти 1880. године долази до нове етапе развоја оралне методе. Класична орална метода се развијала у форми аналитичке методе, синтетичке методе, аналитичко-синтетичка метода и глобална. *Аналитичка метода* је имала као полазиште реч, која се од самог почетка анализираше. Ова метода се може поделити на: аналитичка метода нормалних речи, аналитичка метода нормалних слогова, аналитичка метода гласова. Лоша страна ове методе је та што је ученик пасиван у односу на наставника. Оснивач *синтетичке методе* у којој се вршила синтеза елемената, гласа и слова који се заједно спајају у реч био је Јохан Конрад Аман. Фонд речи који се усваја овом методом је мали, али и артикулација на бесмисленим слоговима су једна од негативних страна ове методе. Ова метода се може поделити на синтетичку методу

нормалних гласова, синтетичку слоговну методу и фономимичку методу. *Аналитичко-синтетичка метода* настаје почтком двадесетог века као спој свих позитивних страна аналитичке и синтетичке методе. Метода која одбацује анализу и синтезу већ почиње од целе речи као основе за учење говора јесте *глобална метода*. У основи те методе постоји: Малишева метода- која се збива на искључивању изолованих фонемских елемената. Белгијска метода- коју у основи карактерише вежба идентификације, визуелно вежбање, синтетичко читање с уста, вежбање говорних органа, усмени говор, писање (Димић, 2002).

4.2. Комбиноване методе

Комбиноване методе настале су као чињеница да се сви гласови одређеног језика, тешко могу видети при изговарању, што изискује додатна средства како би се сви гласови боље разумели. Једне од најчешћих комбинованих метода помињу се Кјуд спич метода, Рочестер метода и метода тоталне комуникација (Каровска-Ристовска, 2014).

Cued spech (Кјуд спич)

Кјуд спич спада у комбиноване методе. Користи се у раду са глувом и наглувом децом и у преводу означава говор поступка, говор радње или говор мига. Четири позиције руке и осам конфигурација се користе како би изразиле видну представу природног говора. Специфичност ове методе је у томе што је дизајнирана како би преовладала проблеме који се у великом броју јављају у комбинацији великог броја деце са тешким оштећењем слуха, али и да помогне у савладавању читања говора са уста и лица саговорника (Димић, 2002).

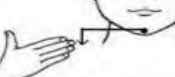

Димић и Исаковић (2018) говоре о великом броју проблема у комуникацији особа са тешким оштећењем слуха, који су покушани да буду решени помоћу ове методе. У неке од кључних проблема наводе:

- Ограничење комуникације у раном узрасту, које ће касније резултирати кашњење у специјалном сазревању, али и у целокупном развоју личности
- Проблем у застоју развоја вербалног језика
- Немогућност изградње одговорајућег менталног модела говорног језика

- Недостатак одговарајуће методе чисте комуникације, како не би дошло до неспоразума и неразумевања, али и да се побољша изговарање

Методом Крујд спич сваки глас се чита са усана. Рука помаже у идентификацији група од три или четири гласа, који се разликују при самом читању говора. Карактеристично је то да се ниједан глас не може читати искључиво сам са руке. Поред карактеристичних позиција једне руке и конфигурације, важно је истаћи и саму синхронизацију са говором, руком и уснама. Визуелно различити модели су у комбинацији за сваки глас (Димић, 2002).

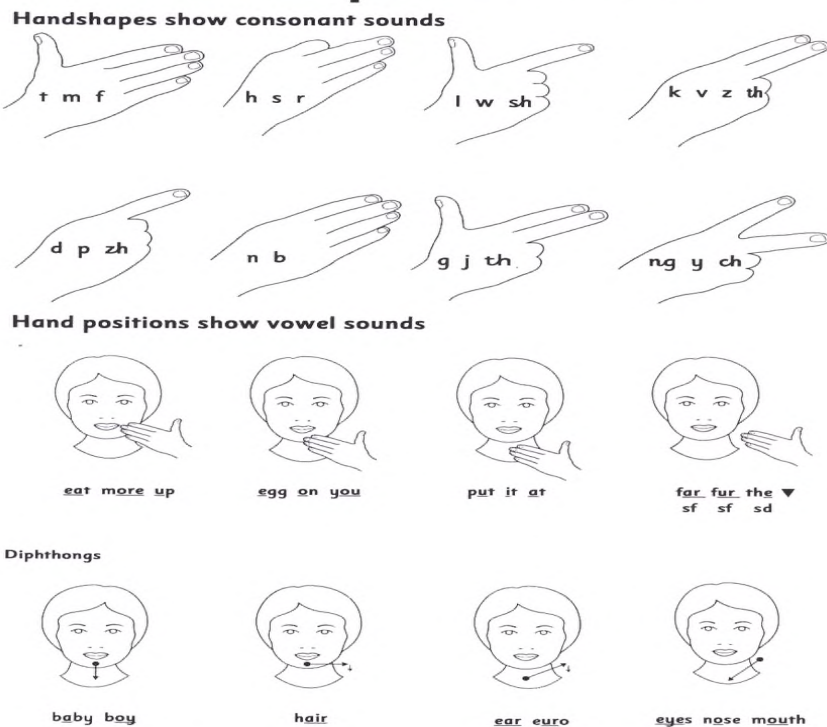
Карактеристичне позиције руке, које се користе како би груписале гласове су: на једној страни лица, на грлу, на уснама и на бради. Предности ове методе коју истиче Орин Корнет огледа се у ефикасности у говорној корекцији и читању са усана, али и лица гласовима, који по месту изговарања исти начин или место творбе, као што је случај са П,Б,М. Ова метода нема неку широу примену, највише се користила на америчком континенту где је и настала 1966. године (Димић, Исаковић, 2018).

Vowels see saw up mouth	Diphthongs play toy chin-throat
ten two on chin	tie boat now side-throat
in look at throat	bear chin-side
fur far side	here sure throat-side
Consonants m f t h r s	 l sh w k v z th
  d p zh n b	 g j th ng y ch

L. Diederichs 2015

Слика 24: Преузето са www.google.com 9.8.2020.

Cued Speech Chart

Слика 25: Преузето са <http://www.cuedspeech.org/pdfs/guide/Cue-Chart-British-English.pdf> 9.8.2020.

Пиџин знаковни језик (PSE- PIDGIN SIGNED ENGLISH) је комбинација америчког и енглеског знаковног језика. Амерички знаковни језик не одговара у потпуности енглеском говорном језику. На америчкој територији особе са оштећењем слуха обично користе амерички знаковни језик, док особе које су у каснијој доби изгубиле слух неретко користе амерички знаковни језик, већ комбинацију америчког и енглеског односно Пиџин знаковни језик. Ову методу користе углавном особе које су савладале енглески говорни језик. Метода је заступљена у целом свету, а поједини лингвисти сматрају да је чак два до три милиона особа користи неки вид Пиџина у свакодневној комуникацији (Димић и Исаковић, 2018).

Рочестер метода Ова метода настала је 1878. године у Сједињеним Америчким Државама, у Рочестеру. Име је добила по месту порекла. Циљ методе био је унапредити и побољшати образовање глуве деце. С обзиром да је реч о комбиновај методи, она укључује и мануелну и оралну компоненту. Њена ефикасност зависи од способности како употребе језика, тако и прстне азбуке, говора и писања. Метода има квалитетан програм говора и читања говора са усана (Димић, 2002).

У овој школи у раду са децом од две године, уводе прстну азбуку, уз читање говора са уста као и коришћење остататака слуха. Прстна азбука у овој школи је убрзо уведена, две године након њеног оснивања. Управник школе, др Зенас Фреман Вестервелт, дошао је на идеју да се поред читања говора користи и спеловање ручном абecedом- симултано (Димић и Исаковић, 2018).

Ова метода се састоји из прстне азбуке која обухвата 26 слова енглеског алфабета. На тај начин, глува деца могу читати и писати све што се може спеловати и показати прстном азбуком, као и обрнуто. Помоћу Рочестер методе се може представити потпуни речник и структура енглеског језика у једној чистој и видљивој форми. Помоћу ње омогућено је стварање новог речника и формирање правилне структуре реченице. Прстна азбука се користи симултано са говором детета, родитеља и наставника (Димић, 2002).

4.3. Метода писања

Метода писања је метода која се данас користи као помоћно средство у образовању особа са оштећењем слух, али и у образовању особа које немају способност изражавања говором. Оснивач ове методе био је Италијан Girolamo Cardano који је први утемељио и обрадио ову методу. Кроз свој рад веровао је да глуве особе имају могућност да неку одређену појаву или догађај могу исказати путем писања. Такође, сматрао је да ова метода врло ефикасна у раду са глувим особама, па се због тога дуго и користила у пракси као „Галијанска метода“ (Димић, 2002).

4.4. Метода тоталне комуникације

Метода тоталне комуникације или другим речима тотална метода, је метода која је врло распрострањена на енглеском говорном подручју, а нарочито у Сједињени Америчким Државама. Први који је започео коришћење ове методе био је Рој Холкомб, 1960. године. На сопственом искуству, као слушно оштећена особа и отац три детета такође са слушни оштећењима, започео је комуникацију са њима која се заснивала на гесту, говору, прстној азбуци и слушном амплификатору. Видевши да се овим приступом постижу резултати, знатно је заинтересовао јавност широм света (Димић, 2002). Последњих деценија ова се метода користи максимално, а мишљења о њој су подељена и међу самим ауторима. Поједини аутори сматрају да је она надоградња симултане методе, док са друге стране аутори тврде да је она истем који се прилагођава

индивидуалним способностима (Димић и Исаковић, 2018). Као што је већ напоменуто, постоји велики број аутора који се не слаже са ефикасношћу различитих метода. Разлика у приступу у самом раду са глувим и наглувим особама, у великом зависи од слушно-оралног, наспрам визуелно-приручног модалитета. Као један од недостатака ова метод наводи се да старији често имају тенденцију да користе знаковне системе недоследно и некоректно. Са друге стране ова метода поштује одређене аспекте језика, као што су разумевање и коришћење редоследа у реченици. Употреба ове методе код деце са кохлеарним имплантима указује да деца имају способност да синтетишу визуелне и слушне репрезентације језика (Каровска-Ристовска, 2014). Ова метода се заснива на употребу слушног амплификатора, добро слушање, читање са усана и говор. Она фокус ставља на употребу чула додира, вида и слуха. Такође важно је истаћи да је значајна употреба геста и прстне азбуке. Ова метода има знатне предности које се могу гледати кроз да је боља за учење вокабулара, језика, знатно подстиче комуникацију између деце и одраслих, смањује понављање, побољшава у учењу апстрактних појмова. Једна од важних предности ове методе је у томе што родитељи показују изразито позитиван став, јер брзо долази до резултата, успешно изграђује однос између наставника-ученика, знатно смањује фрустрације и неразумеваше (Димић, 2002).

4.5. Методе које се користе у свету

Када је реч о методама данашњице, може се рећи да постоје одређене методе које су се посебно издвојиле у раду са децом са оштећењем слуха. Одређен број наставника стриктни оралисти, за које се може рећи да је акценат њиховог рада искључиво био на изградњи способности да говоре, али и да разумеју говор на нешто вишем нивоу. Постојала је знатна разлика и међу самим наставницима. Једна група наставника била је присталица и користила је “чисту“ оралну методу, и они су сматрали да деца искључиво треба да се школују и обучавају чистом оралном методом. Друга страна наставника сматрала је да одређеном броју деце мора бити омогућена помоћ симултаних или орално-мануелних презентација. Као основе четири методе које се данас највише користе у свету су: орална метода, аудиторни метод, Рочестер метода и симултана метода (Димић, 2002). Метода тоталне комуникације и билингвална метода имају веома велику примену и све су више распрострањене. Прихватање и усвајање знаковног језика, знатно је допринело ширењу и прихватању билингвалне-бикултурне методе (Димић и Исаковић, 2018).

Орална метода- Велики број аутора ову методу назива и орално-аурална метода, која се базира на добијање информација читањем говора са уста и лица. Ово подразумева и помоћ слушне амплификације, али и то да сами изражавају говор. У овој методи није дозвољена употреба геста и знака. Са читањем и писањем се креће веома рано, како би им то била помоћ у изградњи оралног говора (Димић, 2002).

Аудиторна метода- специфичност ове методе је у томе што је она базирана на пажљивом слушању код деце која имају у одређеном степену остатке слуха. И ова метода, као и већина других подстиче читање, писање и читање говора са усана и лица саговорника. Последњих година велики број стручњака користи ову методу код деце са изразито тешким оштећењима слуха (Димић и Исаковић, 2018).

Симултана метода- представља комбинацију оралне методе, прстне азбуке и знакова. Особе које користе ову методу информације добијају читањем са усана, слушном амплификацијом, прсном азбуком и знаком. Знакови се разликују од прстне азбуке по томе што приликом објашњавања означавају читаву реч или идеју. Све ово треба да се изводи у доброј координацији са говором (Димић, 2002).

Билингвална метода- метода која је највише заступљена у процесу артикулације, развоја говора и развоја језика. Ова метода обухвата знаковни језик средине у којој дете живи, говорни језик средине, употреба слушне амплификације, читање говора са усана, читање и писање. Метода се прилагођава индивидуалним потребама детета (Димић и Исаковић, 2018).

ЗАКЉУЧАК

Настанком човека развијала се и способност комуникације. Данас посматрано, комуникација представља главно средство у споразумевању међу људима. Историјски посматрано, развојем комуникације развијала су се и различита помоћна средства која су унапредила комуникацију како међу људима типичне популације, тако и међу особама са оштећењем слуха. Слух као главна карика представља основне темеље у развоју говора. Главна средства у развоју комуникације код особа са оштећењем слуха јесу: мимика, гест и дактилологија.

Дактилологија као посебно средство у комуникацији међу глувим и наглувим особама има свој историјски развој. Њени корени датирају још из седмог века, која се временом усавршавала и све више користила у комуникацији. Данас, она представља важно помоћно средство у школовању глувих и наглувих ученика.

Прегледом доступне литературе на тему дактилологије и њене функције, може се закључити да се значајност дактилологије провлачила кроз целу историју развоја цивилизације. Значајност дактилологије у раду са особама са оштећењем слуха може се сагледати кроз еквивалентност оралном говору, и као таква се мора придржавати одређених правила. Свака дактилема има свој појединачни и јединствени положај прстију, шаке и длана. Важно је истаћи да се дактилирање искључиво користи код школоване деце са оштећењем слуха, а у данашње време са комбинацијом других помоћних средстава комуникације.

На основу овог рада може се закључити да се значајност дактилологије може сагледати кроз више аспеката. Она је аутокоректор при читању, значајно помаже у развоју говора код особа са оштећењем слуха, помаже у правилном развоју артикулације, али и знатно олакшава читање са усана и лица. Дактилологија се користи у периоду припреме за читање и писање, и самим тим знано олакшава фронтални рад са ученицима. Важно је истаћи да се приликом усвајања дактилологије морају поштовати одређена правила, у супротном знатно ће бити отежано усвајање говора.

Предлог будућих истраживања може се сагледати кроз значајности дактилологије у процесу усвајања говора код деце са слушним оштећењима, али и колика је заступљеност дактилологије на нашим подручјима у односу на друга савремена средства комуникације.

Литература:

1. Boranijašević, M. (2014). Specifičnosti procesa komuniciranja socijalno izolovane i gluvoneme dece usled kasne izloženosti jeziku. *Godišnjak Fakulteta za kulturu i medije: komunikacije, mediji, kultura*, 6(6), 249-265.
2. Bradarić-Jončić, S. i Mohr, R. (2010). Uvod u problematiku oštećenja sluha. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 53(2), 55-62.
3. Димић, Н. (1996). *Методика артикулације*. Београд: Дефектолошки факултет.
4. Димић, Н. (1997). Специфичности у читању деце оштећеног слуха. Београд: Дефектолошки факултет. Призрен: Школа „Спиро Мојсић“.
5. Димић, Н., & Исаковић, Љ. (2018). *О знаковном језику*. Београд: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
6. Dimić, N. (2002). *Metodika artikulacije*. Beograd: Defektološki fakultet.
7. Dimić, N. (2004). *Govorno jezički deficiti kod gluve i nagluve dece*. Beograd: Društvo defektologa Srbije i Crne Gore.
8. Dimić, N. & Kovačević, T. (2004). Znakovni, govorni i rečnik kod dece oštećenog sluha. *Beograd: Beogradska defektološka škola, Društvo defektologa Srbije i Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. Beograd, 2-3, 69-77.*
9. Димић, Н., Половина, В. & Кашић, З. (2009). О Српском знаковном језику. *Београдска дефектолошка школа*. Београд: Друштво дефектолога Србије, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, 1, 1-28.
10. Đoković, S. & Ostojić-Zeljковић, S. (2017). *Kohlearna impltacija-ishod i perspektiva*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
11. Grujić, N. (2017). Communication and identities of deaf. *CM: Communication and Media*, 12(39), 99-122.
12. Гортон, Д. (1995). *Аудиологија*. Загреб.
13. Naptonstall-Nykaza, S.T. & Schick, B. (2007). The Transition From Fingerspelling to English Print: Facilitating English Decoding *J. Deaf Stud. Deaf Educ.* 12(2):172-183.
14. Исаковић, Љ. (2013). Употреба различитих врста реченица у писаном, говорном и знаковном изразу код глувих и наглувих ученика. *Београдска дефектолошка школа, 19 (1), бр. 55, 21-35.*
15. Исаковић, Љ. (2013). *Аналоги облици изражавања у специфичном језичком функционисању глувих и наглувих*, необјављена докторска дисертација, Универзитет у Београду: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

16. Jovanović-Simić, N. & Slavnić, S. (2009). *Atipičan jezički razvoj*. Beograd: Društvo defektologa Srbije, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
17. Jovanović-Simić, N., Duranović, M. & Petrović-Lazić, M. (2017). *Govor i glas*. Foča: Medicinski fakultet.
18. Juriša, M., Ciliga, D. & Tolja, A. (2011). Znakovni jezik u funkciji. U: Findak, V.(Ur.), zbornik radova 20. ljetne škole kineziologa RH u Poreču. *Dijagnostika u područjima edukacije, sporta, sportske rekreacije i kineziterapije*, 302-307.
19. Каровска-Ристовска, А. (2014). *Компаративна анализа на структурата на американскиот и македонскиот знаковен језик*. (Докторска дисертација). Универзитет „Св. Кирил и Методиј“: Филозофски факултет, Скопје.
20. Kovačević, T., Isaković, L. & Dimić, N. (2010). Deficitarnost u znakovnom jeziku i govornom izrazu kod gluve i nagluve dece predškolskog uzrasta. *Beogradska defektološka škola*, br. 1, str. 23-38.
21. Ковачевић, Т. (2013). Познавање религијских појмова код глуве и наглуве деце у основној школи. *Београдска дефектолошка школа, бр. 19 (1), бр. 55, 37-52*,
22. Kovačević, T. & Isaković, Lj. (2019). Oblici neverbalne komunikacije gluve i nagluve dece predškolskog uzrasta. *Baština (49), str.433-454*.
23. Lahtinen, I. & Rainò, P. (2015). *Deaf People in Albania in 2015*. Publikacija Finske asocijacije gluvih.
24. Majetić, K. (2018). *Uvod u hrvatski znakovni jezik* (Diplomski rad). Univerzitet u Zagrebu: Filozofski fakultet Sveucilišta u Zagrebu.
25. Mateljan, A., Korda, J. (2009). Katehizacija i sakramentalizacija gluvih. *Služba Božja 49, br. 1, str. 3- 43*.
26. Metelko, J. (2014). *Osvešćenost o gluhih kot jezikovni in kulturni manjšini v Sloveniji*. (Diplomski rad). Univerza v Mariboru: Filozofska fakulteta.
27. Обрадовић, В. (2005). Специфичности у организацији школа за глуве и наглуве ученике, Савез глувих и наглувих Србије, Београд.
28. Обрадовић, В., Димић, Н. и Бановић, М. (2010). Статус знаковног језика и потребе глувих Србије. *Београдска дефектолошка школа, 16(1), 95–118*.
29. Обрадовић, В. (2016). *Специфичности културе глувих и наглувих особа у Србији*. (докторска дисертација). Универзитет у Београду: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

30. Radoman, V. & Nikolić, G. (2013). Uloga znakovnog jezika u unapređivanju komunikativne sposobnosti i školskog uspeha dece sa oštećenim sluhom. *Psihologija*, 46(1), 77-91.
31. Radić-Muhvić, V. (2015). *Manualni oblici komunikacije*. (Završni rad). Sveučilište Jurja Dobrile u Puli: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
32. Ristić, I. & Kovačević, J. (2019). Institucionalizacija vaspitanja i obrazovanja gluвих и наглувих. *Socijalna politika u Srbiji na raskršću vekova*, 391.
33. Savić, Lj. (1966). *Teorija i praksa specijalnog školstva u Srbiji do drugog svetskog rata*. Savezni odbor saveza gluвих Jugoslavije.
34. Savić, L. (1969). Istorijski osvrt na metode razvoja govora gluвонемих u Evropi i kod nas. *Defektologija*, 5(2), 35-56.
35. Savić, L. (1973). Društveno-istorijska uslovljenost starenja za gluвонеме u razvoju društva. *Defektologija*, 9(2), 41-49.
36. Savić, Lj. (1984). *Metodika govora učenja gluve dece*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
37. Савић, Љ. и Ивановић, П. (1988). *Методика глувих и наглувих и предшколска сурдометодика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
38. Савић, Љ. (1991). *Историја сурдопедагогије Србије*. Београд: Савез глувих и наглувих Србије
39. Савић, Љ. и Ивановић, П. (1994). *Сурдопедагогија*. Београд: Дефектолошки факултет.
40. Савић, Љ. (2002). *Невербална комуникација глувих и њена интерпретација*. Београд: Централни одбор Савеза глувих и наглувих Југославије.
41. Веселиновић, И. (2019). *Употреба и функције одредбених речи код глуве и наглуве деце*, необјављена докторска дисертација, Универзитет у Београду: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.
42. Radić - Šestić, M., Ostojić, S. & Đoković, S. (2015). Odnos pripadnika kulture gluвих perma kohlearnoj implantaciji. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 14 (1), 101-124.
43. Tarczay, S. (2005). *Znak po znak 1: udžbenik za učenje hrvatskog znakovnog jezika*. Zagreb: Hrvatska udruga gluвослијепих osoba Dodir.
44. Закон о употреби знаковног језика, Службени гласник РС, бр. 38/2015.
45. Закон о основама система образовања и васпитања, Службени гласник РС, бр.72/2009, 52/2011, 55/2013, 35/2015-аутентично тумачење, 68/2015.

46. Закон о високом образовању, Службени гласник РС, бр.76/2005, 100/2007-аутентично тумачење, 97/2008, 44/2010, 93/2012, 89/2013, 99/2014, 45/2015-аутентично тумачење, 68/2015.
47. Žižić, D., Jovanović, V. & Mišljenović, U. (2015). *Izveštaj o položaju zajednice Gluvih u Srbiji u oblasti medija, dostupnosti prevodilačkih usluga i obrazovanja*. Beograd: Viribus Unitis Foundation.
48. Žižić, D. & Jaslar, D. (2014). *Smernice za rad sa gluvim i nagluvim osobama*. Beograd: Gradska organizacija gluvih Beogra.
49. Žižić, D. & Gordić, M. (2019). *Analiza primene Zakona o upotrebi znakovnog jezika*. Beograd: Gradska oranizacija gluvih Beograd.
50. <https://www.gjshsh.al/daktilim/>
51. <http://www.deafmkd.org.mk/ednoracna-azbuka/>
52. <http://www.deafmkd.org.mk/dvoracna-azbuka/>
53. www.google.com
54. www.pinterest.com
55. <http://uoosbbz.hr/znakovni-jezik/abeceda/jednorucna-abeceda1>
56. <http://uoosbbz.hr/znakovni-jezik/abeceda/primjer-dvorucne-abecede-hrvatskog-znakovnog-jezika>
57. <http://www.cuedspeech.org/pdfs/guide/Cue-Chart-British-English.pdf>